

Byung-Chul Han'da Şiddet ve Toplumsal Şiddetin Dönüşümü¹*Violence in Byung-Chul Han and the Transformation of Social Violence**Derleme Makalesi – Review Article***Merve GÜCÜYENER BOZALP**

Aksaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, mervegucuyener@aksaray.edu.tr

ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-1542-6357

Ahmet Ayhan KOYUNCU

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ahmetakoyuncu@hotmail.com

ORCID Numarası | ORCID Numbers:0000-0002-5401-7647

Öz

Şiddet, gerek bireyler arası ilişkilerde, gerekse toplumsal ilişkilerde tarihin her evresinde var olmuştur. Tarihsel süreçte biçimi, kapsamı, sınırlılıkları, anlamı, amacı, etkileri sürekli değişime uğramıştır. Toplumun geçirdiği her değişim aşamasında toplum tarafından farklı algılanmıştır. Geleneksel toplumlarda şiddet doğal hayatın bir parçası olarak görülümüş ve olağan karşılanmıştır. Modern toplumlarda şiddet, kurumsal (ordu, polis, hapishane vb.) bir boyut kazanarak merkezileşmiş, ulus-devletin tekeline geçmiştir. Postmodern toplumda ise üzerindeki tekel kalkmış, şiddet toplumun her alanına yayılmış, hatta bireylerin özel yaşamlarına kadar sokulmuştur. Postmodern şiddet görülmez, duyulmaz ve hissedilmezdir. Kısacası, toplumdaki iktidar ve güç ilişkileri değiştikçe, şiddet de farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Şiddetin geçirdiği söz konusu değişim ve dönüşümler, şiddetin, içinde yeşerdiği kültür tarafından şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle şiddet, toplumsal bir olgudur ve yol açtığı zararlar, yarattığı avantaj ve dezavantajlar vb. bütünsel olarak tüm toplumu etkiler. Toplumda meydana gelen hiçbir gelişim, değişim, dönüşüm genel beklentinin aksine şiddeti azaltmamış; aksine farklılaştırarak ve çeşitlendirerek artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Makrofiziksel Şiddet, Mikrofiziksel Şiddet, Olumluluk Toplumu, Olumsuzluk Toplumu.

Abstract

Violence has existed at every stage of history, both in interpersonal relations and in social relations. In the historical process, its form, scope, limitations, meaning, purpose and effects have constantly changed. It has been perceived differently by society at every stage of change that society has gone through. In traditional societies, violence has seen as a part of natural life and was considered normal. In modern societies, violence has gained on institutional (army, police, prison etc.) and has become centralized and monopolized by the nation-state. In the postmodern society, the monopoly has been lifted and violence has spread to all areas of society, even into the private lives of individuals. Postmodern violence is invisible, unheard and unfelt. In short, as power and power relations in society change, violence has emerged in different forms. The changes and transformations that violence undergoes show that violence is shaped by the culture in which it flourishes. Therefore, violence is a social phenomenon and the damages it causes, the advantages and disadvantages it creates etc. It affects the entire society holistically. Contrary to general expectations, no development, change or transformation in society has reduced violence; on the contrary, it has increased it by differentiating and diversifying.

Keywords: Violence, Macrophysical Violence, Microphysical Violence, Society of Positivity, Society of Negativity.

¹ Bu çalışma, Merve Gücüyener Bozalp'in Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu'nun danışmanlığında tamamlamak üzere olduğu "Geç Modern Dönemde Toplumsal Şiddetin Dönüşümü (Byung-Chul Han'da Şiddetin Topolojisi)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Şiddet çok yönlü ve karmaşık bir sorunsaldır. Siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik, ideolojik, felsefi, psikolojik vb. pek çok yöne, kaynağa ve sonuca sahiptir. En genel ve basit şekliyle, fiziksel ve/veya ruhsal zarara neden olan her türlü eylemi şiddet olarak algılayabiliriz.

Şiddet içgüdüsel olabildiği, insanın doğasında var olan saldırganlık içgüdüüne dayalı olduğu ve öznel irade ile ortaya çıkabildiği gibi, toplumsal ilişkiler içerisinde şekillenip öğrenilebilir; hatta iktidar odaklarınca da dayatılabilir. Yani şiddet, doğuştan sahip olunan bir saldırganlık içgüdüünden ziyade öğrenilebilen ve öğretilen bir davranıştır.

Şiddetin en basit ve dar tanımı, fiziksel boyutuyla ilgilidir. Bu anlamda bir kimsenin başka bir kimseye -isteği dışında- zarar vermek için güç kullanması olarak tanımlanabilir. Bu tanım oldukça bireyseldir. Toplumda yaygınlık kazandığında ise şiddet, toplumsal şiddete dönüşür. Toplumsal şiddet, toplumu meydana getiren bireylerce gerçekleştirilebildiği gibi, toplumun geneline güç ve iktidar sahiplerince de uygulanabilir. Toplumsal şiddetin en spesifik örneği, Ortaçağda kamusal alanda, seyirci önünde gerçekleştirilen idamlardır.

Şiddet fiziksel (yaralama, cinayet, dayak, cinsel şiddet vb.), ruhsal (tehdit, ayrımcılık, hakaret vb.) ve yapısal olarak gruplandırılabilir. Yapısal şiddet kendisini toplumsal baskı unsurlarıyla (hiyerarşi, emir verme, yoksun bırakma vb.) gösterir. Yapısal şiddet, iktidar ve güç ilişkileri çerçevesinde egemen azınlığın çoğunluğu baskı altına almasını, denetim altında tutmasını ve bunu derinden, hissettirmeden, rızaya dayalı olarak gerçekleştirmesini ifade eder. Yapısal şiddet, siyaset, ekonomi, eğitim, kültür, hukuk vb. yapılarındaki güç eşitsizliğinden kaynaklanır.

Toplumsal anlamda şiddet, kadına yönelik, çocuklara yönelik, çalışana yönelik, aile içi vb. gibi spesifik alanlarda mikro düzeyde yer almakla birlikte, daha genel ve makro düzeyde güç ve iktidar ilişkileri çerçevesinde de kendisine yer edinmiştir. Kapitalist toplumlarda üst sınıfın alt sınıf üzerindeki sessiz ve rızaya dayalı tahakkümü, modern ulus devletlerle yaygınlaşan gözetim pratikleri, muhalif görüşleri içi eden tüketim alışkanlıkları vb. gibi fiziksel olmayan, ancak fiziksel şiddetin bedeni etkisiz kıldığı ya da yok ettiği derecede ruhları, zihinleri de etkisiz kılan ve yok eden bir şiddet biçimi toplumda başat konumdadır.

İktidar ilişkileri devlet, siyaset alanında olduğu gibi, toplum içerisindeki her türlü mikro yapıda ve ilişkide söz konusudur. Bir işveren ile işçileri arasında, ebeveyn ile çocuğu arasında, eşlerin kendi aralarında, öğretmen ve öğrencileri arasında vb. iktidar ve güç ilişkileri söz konusudur. Aslında bu ilişkiler otorite kavramı ile açıklanıyor olsa da, her birey dünya görüşünü, toplumsal rol ve davranışlarını bağlı olduğu ya da kendisini bağlı hissettiği grup, örgüt, kurum vb.'ne bağlı olarak oluşturduğu için, bu anlamdaki ilişkiler de birer iktidar ilişkisi olarak kabul edilir.

Evrimsel görüşlere göre şiddet, maymunu atalarımızdan beri insana özgü, doğal bir davranış olarak var olagelmıştır. İlkel, devletsiz toplumlarda şiddet, tüm toplumun/topluluğun denetimindedir. Devletli toplumlarda ise şiddet, egemen iktidar ve kolluk güçlerinin denetimine geçerek meşru hale gelmiştir. Aslında şiddetin meşruluğu yalnızca devletin varlığına ya da yokluğuna bağlı olarak açıklanamaz. Devletsiz yapılarda, toplum tarafından onaylanmış, kabul görmüş her şiddet biçimi meşrudur. Buradaki meşruluk özellikle şiddetin sorun çözücü bir araç olarak kabul edilmesine bağlıdır.

Medeni toplum kavramı her zaman vahşilikten arınmış bir toplumu anlatmak için kullanılmıştır. Ancak böyle bir durum ne yazık ki hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Üst kültürler her zaman alt kültürleri elimine etmek, asimile etmek için şiddete başvurmuşlardır. Gerekçeleri ise medeni olmayanları medeni hale getirmek olmuştur.

Bu noktada şiddetin insanın ve insan yaşamının zorunlu ya da vazgeçilmez bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda insanın da doğal olarak kötü bir varlık olduğu ya da içine doğduğu toplum tarafından kötüleştirildiğini söylemek de mümkündür. İlk durum doğru olsa da, toplumsal yaşamın sağaltıcı özelliğini göz ardı etmemek gerekir.

Sosyolojik bakışta şiddet genel olarak siyaset ve ekonomideki güç olgusuyla soyut olarak ilişkilendirilmiştir. Somut şekliyle şiddet ise daha çok suç sosyolojisi özelinde incelenmiştir. Örneğin Marx için devlet, egemen sınıfın gücünün devamı için gerekli olan bir şiddet aracıdır. Weber için devlet, meşru şiddet kullanma tekeline sahip bir insan topluluğudur. Devletler ve devleti oluşturan topluluklar arasındaki güç paylaşım mücadelesine de siyaset adını verir. Ona göre, meşru şiddet kullanımının ortadan kalkması toplumda bir anomi doğurur ve bireysel şiddetin yoğun bir şekilde ortaya çıkmasına neden olur.

Genel olarak şiddet, iktidarın otoritesini sağlayan bir güç, devlet ise bu gücün organize edilmiş biçimidir. Genel olarak iktidar meşruiyetini yasal olarak şiddetle sağlar. Machiavelli'e atıfla, siyasi birlik, şiddetle sağlanabilir. Şiddet, siyasi birliğin kurucu ögesidir. Günümüzde ise neoliberalizmle birlikte ekonomi, siyasal bir unsura dönüşmüştür. Artık bireyin ve halkın siyasetle olan ilişkisi devleti kurmak ve korumak değil, serbest piyasa ekonomisini korumaktır. Günümüzde bireyin ve halkın görevi, sadık birer tüketici olarak serbest piyasa ekonomisinde aktif olarak yer almaktır. Eşitliğin ölçüsü de budur. Birey ve halk hukuk önünde eşit olmaktan ziyade, piyasa kurallarına tabiiyetleri açısından eşittir. Herkes, piyasa kurallarına eşit oranda tabidir.

İktidarların ve siyasi rejimlerin şiddet kullanma tekeli meşrulaştıran, ideolojidir. Neoliberalizm de günümüzün gizli, örtük, sessiz şiddetini iktidarlar için meşru hale getiren en önemli ideolojidir. Neoliberalizmin yaptığı, egemeni gizleyerek, şiddeti görünmez kılmaktır.

Şiddet her zaman kendisini meşru kılacak sebepler arar. Bireyler arası ilişkilerde ya da siyasi yapıda şiddet, meşrulaştırılmak istenir. Günümüzün ekonomik ve siyasi yapısında ise bu meşruluk aranmaz; çünkü şiddete hissetmeden, rıza ile maruz kalınmaktadır.

Güç paylaşımı mücadelesinde bir kişi ya da bir grup somut ve fiziksel olarak inkâr edilebildiği gibi, tam tersine, soyut ve derinden, fark ettirmeden kucaklanabilir, kabul edilebilir de. Bu kabul ediş, farklılıkların yok edilip herkesin birbirine benzetildiği bir toplumda, günümüz toplumunda söz konusudur. Bu toplumda şiddet, inkâr aracılığıyla değil, kabul aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu da şiddeti görünmez, fark edilmez, karşı konulamaz kılmaktadır. Güç dengeleri şiddetsiz bir şiddet aracılığıyla oluşturulmakta ve korunmaktadır. Şiddet, bireyler, gruplar ve tüm toplum üzerinde yapısal olarak uygulandığından görünmez ve hissedilmezdir.

Çalışmamız, ceza yasalarınca suç olarak kabul edilen şiddet olgusuyla ilgili değildir. Şiddete kavramsal açıdan somut yönleriyle ve spesifik alanlara (aile içi şiddet, kadına yönelik şiddet, mobbing vb.) yönelerek yaklaşmamıştır. Çalışmamız, şiddetin fiziksel uygulamalarla, eylemlerle sınırlandırılmayan, ruhsal, psikolojik yönüne odaklanmıştır. Bu görünmeyen, hissedilmeyen, derinden işleyen şiddet, yapısal bir şiddettir. Yapısal şiddet, yaşam içindeki günlük, sıradan olgu ve olayların ardında gizliliğini koruyan şiddettir.

Söz konusu yapısal şiddetin fail kısmında, tek tek bireyler özelinde tüm toplumu kendisine kurban olarak seçen güç ve iktidar kaynakları bulunmaktadır. Burada söz konusu şiddet, iktidar konumundaki çıkar odaklarının güçlerini korumak ve geliştirmek amacıyla tüm toplumu denetim altında tutmalarını ifade eder. Mağdur tarafın pasifize edilmesi, muhalif düşüncelerin bertaraf edilmesi, tektipleştirme vb. gibi eylemlere dayalı gizli, örtük bir şiddet söz konusudur. Bu gizli şiddetin en önemli araçları ise, sosyal medya ve kitle iletişim araçlarıdır.

Kavramsal Açıdan Şiddet

Şiddetin Türkçe Sözlükte² ilk olarak, “bir hareketin, bir gücün derecesi”; ikinci olarak “hız”; üçüncü olarak “karşıt görüşte olanlara, inandırma veya uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma” ve son olarak da “duygu veya davranışta aşırılık” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

Üçüncü tanım, inandırma ve uzlaştırmaya odaklanmış sembolik/simgesel şiddet kavramlarını akla getirmektedir. Şiddet, sosyolojik düşüncede sosyal davranışın ve ilişkilerin özünü anlamak için fiziksel boyutun dışında da anlamlandırılır ve tanımlanır. Örneğin sosyal itibar kaybına neden olan

² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1866.

davranış ve eylemler şiddet eylemleridir. Bu görüşün en önemli temsilcisi olarak Bourdieu ve onun simgesel şiddet kavramı gösterilebilir.

Şiddetin bir imaj olarak akıl tarafından oluşturulduğuna dair bir tanım da söz konusudur. Buna göre şiddet, “başkasına bilinçli bir şekilde verilen ve başkasını istismar ederek verilen fizik ve/ya da ahlaksal bir kötülük imajı; ahlaksal olarak mahkûm etmekten daha güçlü bir saldırı”dır.³ Burada şiddet bir yandan intikam duygusunu, diğer yandan da kabullenışı çağrıştırmaktadır. Kötülüğe karşı kötülük ya da kötülük karşısındaki pasif boyun eğiş. Her iki durum da şiddetin varlığı için çıkar sahibi ve güçlü bir fail ile çaresiz ya da güçsüz bir kurban gerektiğini göstermektedir.

Burada bir korku kültüründen söz etmek mümkündür. Bu anlamda şiddet, “aşırı korku yaratma. Bir toplumun ya da bir topluluğun hatta bir kişinin direncini kırmak için bozgun yaratıcı maddi ve manevi yöntemler uygulama. Büyük korku yaratan nesne ya da eylem” olarak tanımlanmaktadır.⁴

Sosyoloji şiddete, toplumsal ve kültürel farklılıklar ekseninde yaklaşır ve bu nedenle antropolojiden fazlasıyla beslenir. Bu bağlamda antropolojik anlamda şiddet, “insan gövdesine zarar vermeye yönelik, kültürel olarak meşru görülmeyen davranışlar” olarak tanımlanmaktadır.⁵ Antropolojide şiddetin varlığı kültürel kabullere bağlıdır. Kimi kültürler için şiddet olarak görünen davranışlar başka kültürler için şiddet olarak kabul görmeyebilirler. Antropologlar şiddetin toplumsal örgütlenme yönüyle fazlasıyla ilgilidirler. Şiddetin toplumsal, ekonomik, siyasal vb. gibi nedenlere dayandığını düşünürler.

Antropolojik bakışta şiddet, kültürel ortamların ve sosyal durumların niteliğine göre; içinde gerçekleştiği bağlam, kültürel değerler ve normlarla anlam kazanır. Riches, başkalarına verilmiş fiziksel zararın sadece belirli sosyal bağlamlarda şiddet olarak görüldüğünü söyler. Örneğin devletin uyguladığı fiziksel zor şiddet değil, yönetim olarak algılanır.⁶ “Farklı toplumlar, farklı şeyler konusunda şiddetlidirler (ve barışçı) veya farklı toplumlar aynı şey hakkında farklı nedenlerle şiddet içerirler. Toplumların mensuplarına, saldırgan olmanın kültürel olarak doğru ve yanlış yolları öğretilir”.⁷

Şiddet aslında, eylemi gerçekleştiren tarafından değil, eyleme maruz kalan (kurban) ile eyleme tanık olan tarafından tanımlanır, kavranır diyebiliriz. Şiddet eylemi her zaman aktör için meşru, kurban ve tanık için ise gayrimeşrudur. Her iki taraf da haklılıklarını kanıtlamak için sosyal ve kültürel değer ve normları dayanak olarak gösterir.

Şiddet, kültürel ve sosyal kaynaklı olduğu gibi, kültürel ve sosyal yapıyı değiştirme, dönüştürme, etkileme vb. özellik ve amacına da sahiptir. Bu amaca yönelik şiddet eylemleri daha çok siyasidir ve aktör ile kurban arasında söz konusu amaç için bir anlaşmanın varlığını gerektirir.⁸

Sosyoloji sözlüğünde şiddet, “bir bireyin bedenine başka biri tarafından yapılan kasti eziyet ya da verilen zarar” şeklinde tanımlanmıştır.⁹ Bu tanıma göre şiddet biçimleri vurma, yaralama, işkence, tecavüz, cinayet ve en uç noktası olarak intihardır. Burada şiddet, fiziksel olmayan toplumsal iktidar biçimlerinden (baskı, zorlama, ideoloji vb.) ayrı tutulmaktadır. Şiddet, “bir toplumsal aktörün bir diğerini yok etme potansiyelini barındıran gücün en aşırı şekilde dışa vurumu” olarak belirtilmektedir.¹⁰ Şiddet, güç ilişkilerinin, iktidarın doruk noktası olarak görülmektedir.

Güç ve iktidarın toplumdaki eşitsiz dağılımı, toplumsal ilişkilerde şiddetin potansiyel güç olarak var olmasına neden olmaktadır. Bu durum, sosyolojinin spesifik alanlarında farklı açılardan işlenmektedir. Örneğin aile sosyolojisinde önemli olan ev içi şiddetin tekrarlanma sıklığıdır. Ekonomi sosyolojisinde şiddet, sınıf çatışmalarının bir sonucu olarak görülür. Siyaset sosyolojisinde şiddet,

³ Siyaset Felsefesi Sözlüğü, 2003, s. 847.

⁴ Timuçin, 2004, s. 446.

⁵ Antropoloji Sözlüğü, 2003, s. 766.

⁶ Riches, 1989, s. 13.

⁷ Overing, 1989, s. 115.

⁸ Riches, 1989, s. 27.

⁹ Turner, 2020, s.863.

¹⁰ A.g.e., s. 863.

toplumsal ve siyasal dönüşümlerdeki (özellikle devrimler) rolü açısından incelenir. “Şiddet, esasen kolektif toplumsal çatışmanın bir dışavurumu olarak görülmektedir”.¹¹

Sosyolojik açıdan şiddet, genel olarak, karşılıklı gruplandırmalar şeklinde incelenmektedir: birey-birey, birey-grup/grup-birey, birey-toplum/toplum-birey; grup-grup, grup-toplum/toplum-grup; toplum-toplum. Bireylerin kendi aralarında ya da bir grupta/toplumla ilişkileri ve etkileşimleri, grupların kendi aralarındaki ve bir toplumla ya da bireylerle olan ilişkiler ve etkileşimleri, farklı toplumların birbirleriyle ya da bireylerle ve gruplarla olan ilişkileri ve etkileşimleri, şiddete neden olan etmenlerin, şiddetin türünün, şiddetin gerçekleşme biçimlerinin ve şiddetin sonuçlarının belirlenmesinde ana kaynaklardır.

Michaud bu bağlamda şiddeti, karşılıklı ilişkiler sırasındaki davranış biçimlerine göre tanımlar. “Bir karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri veya birkaçı, doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağılık olarak, diğerlerinin bedensel bütünlüğüne veya törel (ahlaki/moral/manevi) bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel, sembolik ve kültürel değerlerine, oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa ortada şiddet vardır”.¹²

Changeux ve Ricoeur da şiddeti üçe ayırır: dilde şiddet, eylemde şiddet ve kurumsal şiddet. İftira, onura saldırı, ihanet, yalan yere yemin vb. dilde şiddettir. Başkalarının fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne saldırı, cinayet de eylemde şiddettir. En uç örneği savaşı olan ve devlet eliyle gerçekleşen, yıkıcılığı sınırsız olan şiddet ise kurumsal şiddettir.¹³

Şiddet ister bireysel olsun, ister başkalarına yöneltilsin, her zaman, toplumsal düzeni bozucu etkisi vardır ve bu anlamıyla şiddet, toplumsaldır. Bu bağlamda ve yine hukuksal olarak, “grup içi otoriteyi sağlamak için diğerlerinin varlığını tehdit unsuru olarak görmek ve onları sindirmek için karşı tarafa uygulanan zarar vermeye yönelik psikolojik ve biyolojik davranış ve eylem türü” olarak da tanımlanabilir.¹⁴

Şimdiye dek söylenenlerden yola çıkarak, şiddetin özellikle iki temeli olduğu görülmektedir. Bunlar “güç” ve “ihlal” dir. Güç (siyasal, toplumsal, kurumsal, bireysel, simgesel, fiziksel, kültürel, ekonomik vb.), şiddetin potansiyel yönüdür, ihlal ise eylem boyutudur. Güç, hem fiziksel hem de sembolik anlamda kullanıldığında şiddetin ana unsurlarından biri olur. Fiziksel güçte istenmeyen, planlı, yıkıcı bir güç söz konusudur. Sembolik güç de planlı ve yıkıcıdır; ancak fiziksel güçten farklı olarak gözle görülmez ve hissedilmez. Gönüllü itaat şeklinde ortaya çıkar. İhlal ise tamamen soyuttur ve kişisel (soygun, tecavüz, saygınlık, korkutma vb.) ve toplumsal (isyan, savaş, kölelik, soykırım vb.) hakların ihlaline gönderme yapar. Fiziksel şiddet nesnelere çarpıtır, hasara uğratar veya yok eder. Sembolik şiddet ise zihinsel olarak kimliklere tecavüz eder. “Zihinsel tasarımdaki bir terim tehdit edildiği zaman tecavüz gerçekleşmiş olur; tecavüzün yoğunluğu, hem tehdidin gücüne hem de terimin tasarımdaki önemine bağlıdır”.¹⁵

Corbin'e göre şiddet, bir yeniden kurma davranışıdır. Amacı gerçek dünyayı ya da zihinsel dünyayı değiştirmektir. Bu yeniden kurma fiziksel zarara karşılık fiziksel zarar veya tecavüze karşılık tecavüz olarak, misilleme şeklinde gerçekleştirilir. Bu misillemelerde amaç, tam eşitliği restore etmektir.¹⁶

Corbin'in sözünü ettiği tecavüz, fiziksel sınırlara, kişisel hak ve özgürlüklere, milliyetçi duygulara vb. yönelik olabilir. Ekonomik eşitsizlikler de alt sınıflar açısından bir tecavüz olarak algılanmaya çok uygundur. Özellikle sembolik şiddet, kişisel alanın maddi-manevi her görünümüne karşı gerçekleştirilen bir tecavüzdür diyebiliriz. Ancak acı olan, bu tecavüzün kurbanlarca hissedilmemesidir. Tecavüzün başarısı da bunu sağlayabilmesinden ileri gelir.

Sembolik şiddet aslında ahlaki şiddete de gönderme yapar. Rougier şiddetin çift anlamlı ve göreliliğini belirtir. Bir yandan “fiziksel saldırganlığa, yasadışı haksızlığa” işaret ederken, diğer

¹¹ A.g.e., s.863.

¹² Michaud, 1991, s.8-9.

¹³ Changeux ve Ricoeur, 2009, s. 260.

¹⁴ Becermen, 2016, s. 8.

¹⁵ Corbin, 1989, s. 44.

¹⁶ A.g.e. s. 45

yandan “rıza göstermesini sağlamak için birine baskı uygulama”yı işaret eder.¹⁷ Bu ikinci anlam ahlaki şiddetten söz edilmesini sağlar. Marvin de şiddetin negatif ahlaki imalar taşıdığını söyler. Bunu da şiddetin olukça geniş anlamdaki kullanımıyla açıklar. Bu geniş anlamıyla şiddet, hoş olmayan, kabul edilmesi imkânsız, rahatsızlık verici, zarar verici, yasa dışı vb. gibi olumsuz edimleri, eylemleri, olguları, olayları, söylemleri vb. ifade eder.¹⁸ “Şiddetli diye nitelenen olay veya edimler sıklıkla sosyal yapıyı bozan ve bölen edimler olarak işlem görür. Ancak şiddet edimleri düzenli olabilirler, kontrollü koşullar altında sıraya konmuş, düzenli ve kabul edilebilir yollardan meydana gelebilirler ve dahası şiddet edimlerine kültürel veya sosyal bakımdan spesifik tepkiler olabilir”.¹⁹

Marvin bu duruma bir boks maçı ile sokak kavgası örneğini verir. İkisi de insanların birbirine zarar verdiği bir şiddet eylemidir. Ancak boks maçı, olayların gelişimini belirleyen kurallara sahiptir, organize edilmiş bir ortamda gerçekleşir ve olayın tanığı konumundaki izleyiciler zevk ve tatmin için oradadır. Eyleyiciler ile izleyiciler karşılıklı bir anlaşma ile bir araya gelmiştir. Ancak sokak kavgası tüm bu organizasyon özelliklerinden azadedir. Maçın kazananı bir ödül ve prestij sahibi olurken, kavganın kazananı toplumsal linçe uğrar.

Organize edilmiş ve kurumsallaştırılmış şiddetin taşıdığı ahlaki imalar pozitifdir, hapis cezası ve idam şiddet olarak anlaşılmaz, günümüzün görünmez dijital şiddeti hiç hissedilmez. Bunlar ve verilebilecek daha pek çok örnek, bunların şiddet olmadığını doğrulamaz. Bunlar da şiddettir; ama acıtmayanından, estetik ve görünmez olanından.

Rougier da söz konusu duruma hukuka uygunluk özelinde yaklaşır. Ona göre şiddet hem yasaldır hem de yasadışı; hem fizikseldir hem de zora dayalı bir dolaylılığı vardır. Şiddet yasal olarak sosyal düzenin aracı olabileceği gibi, aynı zamanda sosyal karışıklığın da yasadışı aracıdır. Yasal yapı ortaya çıkabilmek için yasadışı şiddet kullanımına ihtiyaç duyabilir. Yasadışı yapının meşruluk kazanması için de yasal şiddet gerekmektedir. Toplumsal yapının kuruluşu, sürdürülüşü, değişim döngüsü, yasal ve yasadışı şiddetin bir arada kullanımıyla olanaklıdır diyebiliriz. Bu anlamda şiddet, kurmak, sürdürmek ve yıkmak için aslında bir araçtır.²⁰

Parkin, fiziksel zorun yasadışı kullanımının yasal bir kullanıma dönüştürülebileceğini söyler. “Politikacı terörizmi şiddet olarak anabilir, fakat onun kendi siyaseti de muhalifleri tarafından şiddet diye anılabilir”.²¹

Hegel’e göre de şiddet bir suçtur, hakkın ihlali demektir. Ancak Hegel, şiddetin aynı zamanda haklı bir eylem olduğunu da vurgulamayı ihmal etmez. Bu haklılık, şiddetin şiddetle yok edildiği durumlarda söz konusudur. Hegel’e göre bir şiddet başka bir şiddet tarafından yok edildiğinde, şiddet kendi kendisini yok etmiş olur. “Bu durumda şiddet, şu ya da bu şartlar içinde yalnız haklı olmakla kalmaz, aynı zamanda zorunlu olur (birinci şiddeti ortadan kaldıran bir ikinci şiddet olarak)”.²²

Genel anlamda şiddet kavramının kökeninde güç/iktidar istenci yatar. Bu bağlamda Riches’a göre şiddet, “bilinçli olarak başvurulmuş bir imkân”.²³ Bu imkân, herhangi bir konudaki mevcut ya da olası rakibe yönelik, karşıdakini caydırmaya, pasifleştirmeye; ona üstün gelmeye yönelik kullanılır. Güç/iktidar istenci olarak şiddet, cinayet, işkence, savaş, terör, baskı, tehdit vb. gibi pek çok davranışı kapsamaktadır. Söz konusu davranışlar fiziksel/bedensel olduğunda şiddet görünür hale gelir ve anlaşılması kolaylaşır. Ancak ruha, algıya, bilince işleyen şiddet görünür halde olmayacağından, anlaşılması son derece zordur. İnsan üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkileri açıkça ölçülemez.

Güç ve iktidar istenciyle yakından ilişkili olan şiddete Sorel farklı açıdan yaklaşır. Ona göre otoritenin gerçekleştirdiği eylemler güç, bu otoriteye karşı başkaldırı eylemleri ise şiddet kavramı ile ilişkilidir. “Gücün, azınlığın yönettiği belli bir sosyal düzene sahip örgütlenmeyi benimsetmek amacı

¹⁷ Rougier, 1989, s. 69.

¹⁸ Marvin, 1989, s.151.

¹⁹ A.g.e. s.153.

²⁰ Rougier, 1989, s. 90.

²¹ Parkin, 1989, s. 254.

²² Hegel, 2018, s. 113.

²³ Riches, 1989, s. 35.

taşıdığını, şiddetin ise bu düzeni yok etmeye yeltendiğini söyleyebiliriz”.²⁴ Bu durumda güç kullanıcısına burjuvazi, şiddet uygulayıcısına da proleterya örnek olarak verilebilir.

Şiddet ile ilgili pek çok açıklama, şiddetin olumsuz/negatif bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Ancak şiddetin olumlu/pozitif özellikleri de vardır. Bunu en iyi gösteren de dini tören ve ayinlerdir. Özellikle kurban kültü bunun en açık örneğidir. Burada şiddet, bireylerin ve tüm toplumun iyiliğini amaç edinmiş bir sağaltım aracı olarak işlev görmektedir. Han da şiddeti bu iki yönüyle, hem olumsuz/negatif hem de olumlu/pozitif açıdan ele almıştır.

Byung-Chul Han'da Şiddet Kavramı

Han'a göre şiddet, tarih boyunca tıpkı bir oyuncu gibi kılıktan kılığa girerek hep var olmuş, hiç kaybolmamıştır. Gireceği kılıkları da toplumsal durumlara bağlı olarak hep kendisi belirlemiştir. Han şiddeti *makrofiziksel* ve *mikrofiziksel* olarak iki açıdan inceler. Makrofiziksel şiddet geç modern öncesi dönemin olumsuzluk toplumunun şiddetidir. Mikrofiziksel şiddet ise geç modern dönemin *olumluluk toplumuna* özgüdür. Geç modern öncesi dönem modern toplumu ve modernite öncesi geleneksel toplumları kapsar. Geç modern toplum ise aslında postmodern toplumu ifade eder. Ancak Han, postmodern kavramı yerine geç modern kavramını kullanmayı tercih etmiştir.

Makrofiziksel Şiddet

Han için şiddetin makro mantığı olumsuzdur ve farklılıklarla ilişkilidir. Söz konusu farklılıklar, “Ego” ve “Alter”, “İç” ve “Dış”, “Dost” ve “Düşman”, “Ben” ve “Öteki”, “Kendim” ve “Yabancı” vb. arasındaki farklılıkları kapsar. Makrofiziksel şiddet bu bağlamda ayırıcı ve dışlayıcıdır. Ötekinin ben karşısındaki eylem imkânını yok eder. Ötekini, yani kurbanı edilgen bir konuma getirir.²⁵

Şiddetin makrofiziksel görünümü için “arkaik ve kanlı kurban ayinleri, kıskanç ve intikamcı tanrıların mitolojik gazabı, hükümdarın öldürücü şiddeti, işkence, gaz odasının kansız şiddeti, terörizmin viral şiddeti, dilsel şiddet” örnek olarak gösterilebilir.²⁶ “Keskin bir dilin şiddeti de fiziksel şiddet gibi olumsuzluk üzerine bina edilmiştir, çünkü bir şeyden yoksun bırakır, yaralar hedefini: İftira atar, itibarsızlaştırır, aşağılar veya hakaret eder”.²⁷

Ben'in ortaya çıkabilmesi her zaman bir ötekinin varlığı şarttır. Özne, öteki üzerinden kendisini tanımlar, özne için öteki vazgeçilmezdir, varoluşunu tanıyabilmesinin zorunlu koşuludur. “Kendi kimliğimi tanımlamak için öteki özneye ihtiyaç duyarım. Ötekinin benim ne olduğum hakkındaki düşüncesi, benim en mahrem öz kimliğimin üzerine kazanır”.²⁸ Öteki, beni var etmenin ve tanımanın ön koşulu olduğu gibi, ben için bir tehdittir de aynı zamanda. Öteki, şiddetin de nedenidir.

Han'a göre, olumsuzluk toplumunda makrofiziksel şiddete gerçekleşme imkânı sunan, Kartezyen Ben'dir. Kartezyen Ben, var olduğunu anlayabilmek için öncelikle şüphelendiği ötekini reddetmeye ihtiyaç duyar. Kartezyen Ben, ötekini reddederek, ötekiyle arasına çizdiği sınır ile kendini konumlandırır, kendini tanımlar, kendini yerleştirir, ötekine karşı sınırını koyar, kimliğini kurar ve alanını işaretler”.²⁹ Çünkü öteki, sızma, işgal ve bulaşma gibi yollarla içeri giren, beni esir alan ve özgürlüğünü çalan bir dış güç konumundadır.³⁰

Makrofiziksel şiddet her zaman, ben ve öteki arasında gerçekleşen bir olgudur. Şiddetin varlığı bir ötekini şart koşar. Ben, kendisini olumlarken; yani var sayarken, ötekini olumsuzlar; yani yok sayar. Öteki, ben için bir hiçtir; kimliksizdir. Şiddetin oluşmasının istenmediği bir ortamda/durumda ben, ötekini olumlamak zorundadır. Ancak bu durumda da ben kendisini olumsuzlamış olur ve

²⁴ Sorel, 2013, s. 177.

²⁵ Han, 2018b, s. 79.

²⁶ A.g.e. s. 9-10.

²⁷ Han, 2018b, s. 9-10.

²⁸ Žizek, 2011, s. 97.

²⁹ Han, 2018b, s. 111.

³⁰ A.g.e. s. 71.

kendisini şiddetin kucacağına kendi iradesiyle atmış olur. Ben için şiddete uğrama potansiyeli bu durumda sürekli mevcuttur.

Şiddet, ben ile öteki ayrımında görüldüğü gibi aslında özü itibariyle bir olumsuzlamadır. Olumsuzlama, “birinin diğerinin bedensel, psikik, sosyal ya da toplumsal vb. herhangi bir kimlik konumunun ona ait sınırının sifira indirgenmesiyle olan bir şeydir. Şiddet, mevcut bir sınırın geçilmesi ya da toptan hiçlenmesiyle olur”.³¹

Zizek, yabancıya/ötekine karşı rahatsızlığın, hoşgörüsüzlüğün, düşmanlığın hiçbir zaman açıkça gözlemlenebilen bir özelliğe bağlanamayacağını belirtir. “Onlarda bizi kızdıran nedenleri sıralayabilirsek de (fazla sesli gülmeleri, yemeklerinin kötü kokusu vs.) bu özellikler daha kökten bir yabancılığın göstergeleri olarak işlev görür. Yabancılar bizim gibi görünüp davranabilir ama, onlarda onları “pek insan değil” gibi kılan bir şey vardır”.³²

Han’ın olumsuzluk şiddeti ile ilgili görüşlerinin en önemli kaynağı olan Hegel’e göre de şiddet, baskı ve zorlamaya dayalı bir olumsuzlamadır. Hegel’e göre, “bir canlı varlık olarak insan, baskı altına alınabilir, yani onun bedensel ve dış yanı bir başkasının zoruna maruz kalabilir; ama özgür irade kendiliğinde ve kendisi-için baskı altına alınamaz, çünkü bu ancak kendisini dış objeden ya da onun hakkındaki tasavvurundan geri çekmeyi ihmal etmesi durumunda mümkündür. Ancak zora boyun eğen bir irade zor altına alınabilir”.³³

Söz konusu zorlama, en kaba şekliyle, benin ötekinin sınırlarını ihlal etmesidir. Daha doğrusu benin, sınırlarını zorladığı kendisi dışındakileri, bu şekilde öteki yapmasıdır. Sınırdan kasıt, güç uygulayarak veya ihlaller aracılığıyla yok sayılan kimliktir. Dışsal boyuttaki ihlallerin (özellikle mülkiyete dayalı olanların) tazmini mümkündür. Ancak zor altındaki bir irade tanzim edilemez. Bu nedenle iradeye kullanılan zor, olumsuz bir özellik taşır.

Şimdiye dek anlatılanlar göstermektedir ki, kendini dışa vuran, açık seçik, patlayıcı ve işgalci makrofiziksel şiddet, biyolojik olandan toplumsala yayılan bir bağışıklık paradigmasına bağlı immünolojik modele göre işleyen, iç ile dış (kendi ile yabancı/ben ile öteki) arasındaki gerilim ilişkisidir. Bu gerilim, çok net olarak belirlenmiş immünolojik yabancıyı gereksinir. Bu yabancı ortaklıklara sahip cemaatten, topluluktan, toplumdan vb. farklı olmanın ötesinde, onun karşıtıdır.³⁴ İç, kendi düzenine ve anlam yapısına tamamen yabancı, kendisini reddeden bir dışa, ötekine maruz kalır. Bu ilişkinin gerilimi içselleştirilmediği anda şiddet ortaya çıkar. Yani iç, yabancı bir düzen ve anlam yapısına sahip dışla arasında bir geçişkenlik ve süreklilik sağlayamazsa, dış içeriye zorla girip onu parçalar, içini boşaltır, içeriğinden söküp alır. Kısacası dışın içi yıkması, yok etmesi söz konusudur. Burada şiddet, “hiçbir arabuluculuğa, hiçbir barışmaya izin vermeyen yırtılmazdır”.³⁵ İç/ben kendisini immünolojik olarak, kendisini reddedeni reddederek savunur. Bu savunmayı, ötekinin/dışın içinde eriyip yok olmamak için yapmak zorundadır.³⁶ İmmünolojik yabancıнын, kendisine direnç göstermek için sadece yabancı olması yeterlidir. “Hasmane bir gayesi olmasa da, herhangi bir tehlike teşkil etmese de, yabancı, Başka’lığı sebebiyle imha edilecektir”.³⁷

Görüldüğü gibi, makrofiziksel şiddetin başlıca yapıtaşı, ötekinin olumsuzluğudur. Öteki olumsuzdur; çünkü egemen söylemin toplumu denetim ve disiplin altında tutabilmesi, toplumu kendi ideolojisi doğrultusunda tek tipleştirilmesine bağlıdır. Ancak toplumda bu tek tipleştirmeye direnen azınlıklar her zaman bulunur. İşte bu azınlık grupları, yani ötekiler, iktidarın ideolojik söyleminin sürekli olarak yeniden üretimi için gereklidir. Öteki, çoğunluğun varlığı ve devamı için gereklidir. Çoğunluk, iktidar tarafından, ötekine karşıt konumlanması ile var edilir. Öteki, her zaman, toplumsal bütünlük için bir tehdittir ve bu tehdide karşı her zaman teyakuzda olunmalıdır.

Şiddet, toplumsal bağlamda doğal değildir, iktidar ilişkilerinden kaynaklanır. Devletlerin tek tiplilik, homojenleşme, bütünsellik yaratma istekleri karşısında bastırılmış kimliklerin; yani ötekilerin

³¹ Dursun, 2011, s. 14.

³² Zizek, 1996, s. 67.

³³ Hegel, 2018, s. 112.

³⁴ Esposito, 2018, s. 26.

³⁵ Han, 2018b, s. 72.

³⁶ A.g.e. s. 79.

³⁷ Han, 2018c, s. 8.

şiddet içeren bir tepkisellik göstermeleri kaçınılmazdır. Bu nedenle ötekinin reddi her zaman beraberinde şiddet getirir. Ötekini reddetmek söylemsel şiddetle gerçekleştirilirken, reddedilen öteki de eylemsel şiddetle tepki göstermektedir. Şiddet şiddeti doğurmaktadır. Yani şiddet, karşılıklı olarak işlemektedir. Eylemsel şiddet, söylemsel şiddetin ardına gizlenmiştir.

Bununla birlikte Han, dışsal kaynaklı her yabancı etkinin bir şiddet olmadığına da altını çizer. Nasıl ki ben kendisini immünolojik olarak, kendisini reddedeni reddederek savunuyorsa ve bu savunmayı, ötekinin içinde eriyip yok olmamak için yapmak zorundaysa, aynı ben ötekine rıza da gösterebilir. Onu reddetmeyip kabul edebilir. Bu durumda ötekinin olumsuzluğunun şiddeti ortadan kalkar. Öteki benim içine katılmış, benimsenmiş ve olumlanmış olur. Ötekinin olumsuzluğunun şiddet olarak algılanması, “bu içselleştirici sahiplenmenin imkânsız olduğu” yer, zaman ve durumlarda söz konusudur.³⁸

Burada söz konusu olan, ötekinin özümsemesi, öteki ile özdeşleşmek; ya da tam tersi onu özümseyememek, onunla özdeşleşmemektir. Kişi, kurum, topluluk, örgüt vb. ötekinin tesiri altında kaldığında, buna gönüllü rıza gösterdiğinde; kişi kendi iradesini koşulsuz olarak başka bir gücün iradesine teslim ettiğinde şiddetten söz etmek imkânsızlaşır. Öteki burada düşmanlaştırılmaz. Ancak bu özdeşleşme, asimilasyon, içselleştirme sağlanamadığında, öteki düşman haline gelir ve şiddet ortaya çıkar. Bu durumda ilkinde iktidar kurulurken, ikincisinde şiddet oluşur.

Özetle makrofiziksel şiddet, iç ile dış arasındaki gerilim ilişkisidir ve içselleştirmeye direnç sırasında ortaya çıkar. İçin, kendi düzen ve anlam yapısına hiç uymayan bir dışa maruz kalması sonucunda, için düzen ve anlam yapısı ile dışın düzen ve anlam yapısı bir geçişgenlik oluşturamazsa, dış içeriye sökün edecek ve içi yıkıp parçalayacaktır.³⁹

Mikrofiziksel Şiddet

Han için şiddetin mikro mantığı “aynılık”tır ve mikrofiziksel şiddet toparlayıcı ve içerici özelliği ile olumlu bir şiddettir. Günümüz toplumuna aynılığın terörü hâkimdir. Bu terör, ötekinin teröründen çok daha tehlikelidir. Çünkü sisteme içkindir ve etkili bir savunma aracımız yoktur. Bu bağlamda Han, terörizmin günümüzde gerçek bir tehdit yaratmadığını ileri sürer. Çünkü terörizm bir olumsuzluk şiddetidir. Fail ile kurbanı, iç ile dışı birbirinden net şekilde ayırır. Bir düşman olarak terörist, sisteme sızan ve onu yok etmeyi amaçlayan immünolojik ötekidir.⁴⁰

Mikrofiziksel şiddette öteki yok olmuştur. Öteki olumlulararak yerini aynılığa bırakmıştır. Bağışıklık paradigmasına göre iş gören ve immünolojik bir ayrımı (ben-öteki/ iç-dış/ dost-düşman/ kendi-yabancı vb.) şart koşan makrofiziksel şiddetin operasyon biçimleri sızma, işgal veya bulaşma idi. Aynılığa odaklanan mikrofiziksel şiddet ise bağışıklık paradigmasını benimseyememiştir; onun operasyon biçimi enfarktüstür. Makrofiziksel şiddet gibi dışa dönük, patlayıcı, işgalci değildir; içe dönük ve örtüktür. Makrofiziksel şiddet, yabancıya dönük olarak yıkıcıydı; ancak mikrofiziksel şiddet aynılığa dönük biçimde dağıtıcıdır. Bu dağıtıcılık, kendine dönük yıkıcılık biçimindedir. Herkes, aşırı faallik ve hiperaktivitenin etkisiyle ötekine karşı değil, kendisine karşı yıkıcı davranır.⁴¹

Han'ın bahsettiği aşırı faallik ve hiperaktivite, olumluluk toplumunun başat öğeleri olan *başarı* ve *performansla* ilgilidir. Başarı ve performans isteği sürekli ve hızlı şekilde faaliyet göstermesi/eylemesi gereken esnek özneler doğurmuştur.

Han, bağışıklık paradigmasının, küreselleşme sürecine uyum sağlayamayıp yok olduğunu söyler. Küreselleşme ile sınırların ortadan kalkması bağışıklık reaksiyonu için uygun ortamı oluşturamamaktadır. Sınırların ve yabancılığın ortadan kalkması, bağışıklık paradigması ile aynı ortamda yaşayabilecek özellikte değildir. Ancak bu durum şiddeti ortadan kaldırmamıştır. Olumsuzluğun şiddetinin yerini olumluluğun şiddeti almıştır. Olumluluğun şiddeti başta öteki olmak

³⁸ Han, 2018b, s. 71.

³⁹ A.g.e. s. 72.

⁴⁰ Han, 2018b, s. 99.

⁴¹ A.g.e. s. 78-79.

üzere her türlü düşmandan ve iktidardan azadedir. Bu yeni şiddet aşırı performans, aşırı üretim ve aşırı iletişim sonucu ortaya çıkmıştır ve kendisini aşırı faallik ve hiperaktivite ile gösterir.⁴²

21. yüzyıl, yabancılığın kayb olduğu yüzyıldır. Yabancılık, “sermayenin ve bilginin küresel alışverişini engellediği için” bertaraf edilmiştir.⁴³ Yabancıyı yerini fark almıştır. Fark, bir bağışıklık reaksiyonu doğurmaz; hasta etmez. Örneğin göçmenler, mülteciler “bugün kendisinden gerçek bir tehlike gelebilecek veyahut karşısında endişe duyduğumuz immünolojik başkası, yabancı değildir”; yalnızca birer yükür.⁴⁴ “Günümüz toplumuna immünoloji damgasını vurmuyor. Öteki, o kadar büyük bir gerilim yaratmaktan aciz artık. Şiddetli bir bağışıklık tepkisine yol açacak o varoluşsal vuruculuktan yoksun”.⁴⁵

Küreselleşme bölgesel kesin sınırları yumuşatıp yabancıyı yok ettiğinde, yabancıyı yerini alan farklı, kendisi için yeni kimlik arayışları içerisine girmiştir. Ulusalcılık, bölgelilik, eyaletçilik gibi girişimler, küreselin aşırı gücüne birer tepkidir. “Küreselleşmenin insana yerini ve yönünü kaybettiren tahakkümü bir yer özlemi uyandırmaktadır. Ayrılıkçı ve kimlikçi hareketler tıpkı uluslararası terörizm gibi küreselin her şeyi düzleştiren tahakkümüne akıldışı bir yanıtır”.⁴⁶ Çünkü küreselleşme her şeyi aynı kılmıştır. Farklı olmak, farklı kalabilmek artık bir konformizm halini almıştır.

Han, günümüzde sinirsel bir çağda yaşadığımızı belirtir. Bağışıklık çağında/immünolojik çağda yabancı, sistemin olumsuzladığı negatiftir. Sinirsel çağda ise sistemin olumsuzladığı negatif yok olmuştur. Sistem her şeyi olumlayarak pozitifleştirmektedir. Bu durumda da yabancı yerini farklıya, hatta daha da ileri giderek aynıya bırakmıştır.⁴⁷

İmmünolojik çağda nasıl ki yabancı bir şiddet oluşturup şiddete neden oluyordu; sinirsel çağda da aynıının şiddeti söz konusudur. Farkı, olumluluğunun, pozitifliğinin neticesi olarak, görünmeden, hissettirmeden, farketirmeden, acı vermeden gerçekleşiyor olmasıdır. Olumluluğun şiddeti bir düşmana gerek duymaz. Hoşgörülü, yatışmış, dingin bir toplumun şiddetidir. Bu nedenle de son derece görünmezdir. Olumluluğun şiddeti sistemin kendine içkindir, yabancıdan gelmez. Bu nedenle bağışıklık savunması etkisiz kalır. Bunun yerine ruhsal tepkilere dayalı sinirsel şiddet ile (tükenmişlik, hiperaktivite, depresyon vb.) bertaraf edilmeye çalışılır. Aynı zamanda da sinirsel şiddet, olumluluğun şiddetinin sonucudur. Sinirsel şiddet, olumluluğun şiddetini yenmek için bir yöntem de olur, olumluluğun şiddetinin bir sonucu da.

Aşırı üretim, aşırı randıman, aşırı tüketim, aşırı iletişim ve aşırı haber bağışıklık sistemini değil, psikolojik-nöronal sistemi zorlamaktadır. Olumluluğun patolojisinin bağışıklık sistemiyle ilgisi yoktur. Sistemin şişip yağlanmasına karşı bir bağışıklık tepkisi verilemez. Yağ dışarı atılamaz, ancak eritilebilir, o da mümkünse. Aynılık, olumluluğu nedeniyle antikor oluşturmaz. Aynılık şiddetine karşı bağışıklık sistemini güçlendirmek anlamlı değildir. Antikorlar sadece Öteki’yle savaşırlar.⁴⁸

Olumluluk toplumundaki aşırılık ve aynılık, toplumda bir patoloji yaratmaktadır. Aşırılık ve aynılığın egemenliğinin patolojisi red ve dışlama ile yok edilmeye çalışılmaktadır. Olumsuzluk toplumunda bağışıklık sistemi dışarıdan gelen ötekileri asimile etmeye çalışırken, olumluluk toplumunda aşırı aynılıklar içerisinde bir dış; bir düşman kısım oluşturup dışlamaya odaklanmıştır.⁴⁹ Aynıının fazlalığına, aşırı olumluluğa karşı immünolojik olmayan bir tepki söz konusudur. Viralite ve bağışıklık olumluluğun gücü karşısında etkisiz kalmıştır. “Pozitifliğin ifratı karşısındaki tepki immünolojik savunmadan ziyade sindirimsel-sinirsel bir boşalma ve reddi ifade eder. Keza ifrat karşısındaki halsizlik, yorgunluk ve boğulma da immünolojik reaksiyon sayılamaz. Bunlar viral olmadıkları için bağışıklık mantığıyla örgütlenmiş bir negatifiğe dayandırılmayacak yeni bir sinirsel şiddetin tezahürleridir”.⁵⁰

⁴² A.g.e. s. 10.

⁴³ Han, 2021, s. 92.

⁴⁴ Han, 2018c, s. 8.

⁴⁵ Han, 2018b, s. 79.

⁴⁶ Han, 2021, s. 89-90.

⁴⁷ Han, 2018c, s. 12.

⁴⁸ Han, 2018b, s. 97.

⁴⁹ A.g.e. s. 95-97.

⁵⁰ Han, 2018c, s. 13.

Özetle mikrofiziksel şiddet, çok fazlanın; her şeyi yapabilmenin olumluluğunun yol açtığı, olumsuzluğun yokluğunda ortaya çıkan içe dönük ve örtük şiddettir. Çok fazlanın şiddeti ile birlikte sistemdeki patoloji de değişmiş, immünolojik enfeksiyon ve bulaşmanın yerini enfarktüs almıştır. Şimdi bu iki şiddet türünü tarihsel açıdan inceleyelim.

Modern Dönem Öncesinde Şiddet

Şiddet genel olarak egemen güçler ve iktidarlarla olan yakın ilişkileri çerçevesinde tarihselleştirilir. Buna bağlı olarak modern dönem öncesinde şiddet, iktidar oluşturma bağlamında, bir tekele sahip değildir.

Devletsiz, başsız ilkel toplumlardaki şiddet eylemini açıklayan temel üç söylem vardır. Bunlardan ilki olan natüralist söyleme göre şiddet insan türünün zoolojik bir özelliğidir. Şiddetin kökleri, insanın biyolojik varlığındaki doğal bir veridir. Şiddet her zaman bir amaca yöneliktir ve bu toplulukların amacı, avlanmaktır. Burada şiddet, hayvanlara yönelmiştir. İkinci söylem olan ekonomist söyleme göre ise şiddet, hayatta kalmak için gerekli kıt kaynakları elde etmek için kabileler arası girilen silahlı mücadeleleri kapsar. Son söylem olan mübadeleci söyleme göre ise çıkarlara uygun olarak gerçekleşmeyen takaslar sonucu kabileler arası meydana gelen çatışmalar şiddetin göstergesidir.⁵¹

Şehir devletleri ve imparatorluklar döneminde de gücün merkezileşmesi söz konusu olmadığından, şiddet kullanma tekeli de çeşitli güçler arasında dağılmış durumdadır. Paralı askerler, feodal beyler, kilise vb. arasında paylaşılan bir güç vardır ve şiddet araçları üzerinde her birinin sınırlı hâkimiyeti söz konusudur.

Genel olarak, modern dönem öncesinde şiddet gündelik hayatın bir parçası olarak normal kabul edilir ve aleni bir şekilde uygulanır. Han, modern dönem öncesinde egemen olan bu aleni şiddetin kelle uçurucu, kanlı bir şiddet olduğunu belirtir. Bu şiddetin adı “dekapitasyon”dur.

Türk Dil Kurumu'nun Veteriner Hekimliği Terimleri sözlüğünde dekapitasyon, doğumu mümkün olmayan dölütün başının kesilip çıkarılması; bir kemiğin yuvarlak olan başının kesilmesi; deney hayvanlarında, başın koparılması biçiminde yapılan ötenazi tipi şeklinde üç farklı anlamda geçmektedir⁵².

Burada görüldüğü gibi dekapitasyon, ilk anlamıyla zarar verme ihtimali olan bir yapının yok edilmesi; ikinci anlamıyla sıkıntı veren bir durumun yok edilmesi; son anlamıyla da sebep olunan bir hasarın yok edilmesi anlamlarına geldiği söylenebilir.

Almanca dekapitation ve İngilizce decapitation kelimeleri de boynunu vurma, başını kesme, kellesini uçurma, başını keserek idam etme gibi anlamlara sahiptir⁵³. Söz konusu anlamları dikkate alındığında, modern dönem öncesi toplumlarının tam bir kan toplumu olduğu söylenebilir.

Kan toplumunda şiddet utanmaz; gizlenmez, apaçıktır, görünürdür, bir teatrallikle gündelik hayatın parçası haline gelmiştir. Burada şiddet, halka açık bir gösteri ve eğlencedir. Antik Romalıların ekmek ve sirk oyunları (panem et circenses), Fransız Devrimindeki halka açık giyotin infazları, Ortaçağdaki seyirlik idamların hepsi hem eğlencelik hem de ibretlik ölüm gösterileridir. Ortak özellikleri, şiddet içermeleri, kamusal alanda gerçekleşmeleri, seyirci önünde yapılması ve törensel bir düzenlemeye sahip olmasıdır.⁵⁴

Buradaki söz konusu fiziksel şiddet amaca götüren bir araç olarak algılanır. Amaç, seyirlik haldeki fiziksel şiddet ile hükümdarın, egemenin iktidarını, gücünü ilan etmektir.

Han'a göre modern dönem öncesindeki egemenlik rejimlerinde iktidar, tahakkümü için görkemli güç gösterilerini kullanır. Bu teatral gösteriler, tahakkümünün meşruiyetinin takdiminin aracı niteliğindedir. Bir sahne olarak kullanılan kamusal alan, egemen iktidarın tahakkümünün etkisini çoğaltmanın mekânı olma özelliğini taşır. Seyirlik hale getirilen kanlı şiddet, iktidarın gücünü

⁵¹ Clastres, 2017, s. 13-23.

⁵² www.sozluk.gov.tr/ 22.08.2019

⁵³ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

⁵⁴ Kurdaş, 2019, s. 571.

ve haşmetini gözler önüne serer. “İktidarın törenleri ve sembolleri, tahakkümü sağlamlaştırır. Debdebeli merasimler ve şiddet sembolleri, gaddar şölenler ve törensel cezalar iktidarın sahnelediği tiyatro ve gösterinin birer parçasıdır. Bedensel işkence, en büyük etkiyi yaratsın diye halka açık olarak sergilenir”.⁵⁵

Görüldüğü gibi burada şiddet, bir olumsuzluk şiddetidir; fail-kurban, iyi-kötü, dost-düşman vb. kutuplaşması söz konusudur. Bu anlamıyla şiddet bir simge görevi üstlenmiştir ve şiddetin sahnelenışı, toplumsal iletişimin merkezi ögesi haline almıştır. Bu iletişim, “kitlenin saldırganlık dürtülerini yatıştıran bir kitlesel eğlence” olmakla birlikte, asıl önemini politik anlamıyla kazanır: “Gaddarlık tiyatrosunda, hükümdarın gücü kılıcın kuvveti kılığında sahneye konur”.⁵⁶ Han söz konusu iletişimin gerçekleşmesi için gladyatör savaşları ve öğle vakti gerçekleştirilen infazların kullanıldığını belirtir. Bu infazlar kılıçla ölüm, ateşle ölüm ve aç ve yırtıcı hayvanlarca canlı canlı parçalanmayı kapsar. Han, şiddetin buradaki şeklini “konfrontasyon” kavramı ile ifade eder.

Konfrontasyon kelimesinin Almanca ve İngilizce anlamları, Han’ın anlatmak istediğini net biçimde ortaya koymaktadır: Almanca konfrontation, yüzleşme, hesaplaşma, karşılaşma, restleşme; yüz yüze gelme, karşı karşıya gelme gibi anlamlara sahiptir. İngilizce confrontation de aynı şekilde karşılaşma, yüz yüze gelme, yüzleşme, meydan okuma, karşı karşıya gelme gibi anlamlara sahiptir.⁵⁷ Bu anlamıyla kelimenin, kan toplumunun şiddeti ile birebir uyduğu söylenebilir.

Han’ın modern dönem öncesindeki şiddet ile ilgili görüşleri Antik Yunan kültürü ekseninde gelişmiştir. Ona göre Antik Yunan bir kan ve egemenlik toplumdur. “Çatışmalar burada dolaysızca şiddet kullanılarak, yani bir çırpıda halledilir”.⁵⁸

Antik Yunan’da fiziksel şiddet, amaca giden yolda bir araç olarak kutsanmıştır. “Yunan mitolojyası kanla ve paramparça bedenlerle doludur. Tanrılar nezdinde şiddet, amacı elde etmek ve irade dayatmak için gayet olağan, hatta doğal bir araçtır”.⁵⁹

Han, Antik Yunan’da bir arkaik şiddet ekonomisinin hâkim olduğunu belirtir. Burada şiddet ekonomisine kapitalist bir ilke hâkimdir. “Ne kadar çok şiddet uygulanırsa, kişinin iktidarı bir o kadar güçlenir. Ötekine karşı şiddet, insanın hayatta kalma şansını ve yeteneğini çoğaltır”.⁶⁰

Han için modern dönem öncesindeki şiddet, ilk dinsel tecrübedir. Burada tanrı-kul kutuplaşması söz konusudur. Bu bağlamda bir olumsuzluk şiddeti mevcuttur. Arkaik dinde şiddete, dışsallaştırılarak kutsallık kazandırılmıştır. Bunu en iyi yansıtan, kurban ayinidir. Kurban, dinsel iletişimi sağlayarak, tanrıyla şiddet aracılığı ile iletişime geçilmesini ve karşılıklı alışverişin gerçekleşmesini sağlar. Hastalıklar, ölümler, topluluk içindeki çatışmalar ve felaketler ondan gelir. Kurban da hastalık ve felaketleri geri çekmesi için tanrı ile yapılan bir anlaşma niteliğindedir.

Şiddete karşı ilk tepki onun dışsallaştırılmasıdır. Arkaik kültürde doğa içi, nedeni kesin bilinen ve o nedenle de dehşet vermeyen “doğal felaket” diye bir şey yoktu. Topluluk içi şiddet de, aynı şekilde topluluğa dışarıdan gelip patlak veren şiddetin bir devamı gibi hissediliyordu. Hastalık ve ölüm beden içi olgular değildi. Daha ziyade dışarıdan gelen bir şiddetin etkisine bağlanıyordu. Her ölüm şiddetti. Ne “doğal” bir ölüm vardı, ne de “doğal bir felaket”.⁶¹

Ortaçağın kurtuluş ekonomisi de birikim mantığı ile işler. Kalvinistler, ekonomik başarı ile kurtuluşa erişileceğini düşünür. Seçilmiş olarak ölümden sonraki kurtuluş, bu dünyada biriktirmeyi gerektirir. Bu birikim diğer ekonomilerde olduğu gibi şiddetle olmaz. Diğer ekonomiler nasıl ölümü alt etmeye odaklanarak birikim yapmaya yönelmişlerse, kurtuluş ekonomisi de ölüm korkusu ve kurtuluş endişesiyle kapitalist birikim yapar.⁶²

⁵⁵ Han, 2022, s. 9.

⁵⁶ Han, 2018b, s. 17.

⁵⁷ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

⁵⁸ Han, 2018b, s. 15.

⁵⁹ A.g.e. s. 15.

⁶⁰ A.g.e. s. 22-25.

⁶¹ A.g.e. s. 23.

⁶² A.g.e. s. 30.

Modern Dönemde Şiddet

Modernitenin tarihi, teknik ve bilimsel gelişmelerin, rasyonelleşmenin, aydınlanmanın, devletlerin vb. tarihi olduğu gibi, şiddetin de tarihidir; şiddetin mahkûm edilmesinin ve sınırlanmasının tarihidir. Şiddet, gözlerden uzak alanlara (gaz odaları, hücreler, toplama kampları vb.) taşınmış, aleniyetini kaybetmiştir. Bu uzaklaştırılış şiddetin psikolojik olarak içselleştirilmesini sağlamıştır. Şiddet, modern dönem öncesindeki gibi aleni değildir, gözlerden uzaktır ve ruhlara işlemedir. Bu uzaklaştırma sayesinde güç kullanımı da son derece ekonomik ve daha etkili hale gelmiştir. Suçlulara ilaveten toplumun bütünü, fiziksel şiddete gerek kalmadan idare edilebilmiştir.

Modernitenin şiddetle olan bağına temelde iki görüş hâkimdir. İlkine göre, uygarlığın gelişim sürecinde, şiddetin önemi azalmış, devletin şiddet tekeli eline alması ile şiddet sınırlandırılmıştır. Bu görüşe göre şiddet, modern dönem öncesi toplumlardan kalan olumsuz bir mirastır. Diğer görüşe göre ise şiddet modernlikten ayrı düşünülemez. Modernite, veba salgınlarının, Yahudi soykırımının, dünya savaşlarının, din savaşlarının, Hiroşima'nın, Nagazaki'nin, Ruanda'daki kitle katliamlarının ve daha pek çok saldırganlığın, yıkımın gerçekleştiği bir korku dönemidir. Modernlik şiddet içermektedir ve şiddet modernliğe damgasını vurmuştur. Han da şiddetin modern dönemde şekil değiştirerek var olmaya devam ettiğini, hatta aldığı yeni şeklin öncekinden daha etkin rol oynadığını düşünmektedir.

Han, modern dönemde şiddetin dekapitasyondan “deformasyon”a dönüştüğünü söyler. İngilizce anlamıyla deformation, şekil değiştirme, bozulma, tahrif, gerçek anlamından saptırma ve (kaslar için) zorlama, germe vb. gibi anlamlara sahiptir. Almancada da deformation değiştirmek, bozmak, tahrif etmek; yanlış belagat vermek; yerine geçmek; yerinden etmek gibi anlamlara sahiptir.⁶³ Türkçede de biçimi bozulma, biçimsizleşme, biçim bozukluğu, biçimsizlik anlamlarına sahiptir.⁶⁴

Bu tanımlardan şiddetin hem kendisinin biçiminin değiştiği, hem de şiddetin biçim değiştirici bir etkisinin olduğu anlamı çıkarılabilir.

Han için modern dönem ruh toplumdur. Burada şiddet ciddi bir dönüşüme uğramıştır. Kan toplumunun yerini ruh toplumu almıştır. Artık, psikolojikleştirilmiş, içselleştirilmiş bir şiddet söz konusudur. Modern öncesi dönemin gaddar şiddetinin yerini toplulukların seyrinden uzaklaştırılmış, özel kapalı mekânlara sıkıştırılmış şiddet almıştır. Şiddet artık bir gösteri niteliği taşımaz, kamusal alanda sergilenmez. Şiddet artık utanmaktadır; gizlenmiştir, görünmez kılınmıştır, gündelik hayattan uzaklaştırılmıştır. Artık bir simge de değildir. Bu özelliğiyle egemenin iktidarının kanıtı olmaktan uzaklaşmıştır. Bu yeni şiddet toplumu ve bireyleri disipline etmeye odaklanmıştır artık.

Modern devlet disiplini korku ile sağlamaya çalışmaktadır. Halka açık infazlardan vazgeçilmesi, korkunun ortadan kaldırıldığı anlamına gelmez. Aksine korku, gözlerden uzak disiplin mekânları ile daha da belirgin hale getirilmiştir. Gözlerden uzak şiddetin yarattığı gizem, halka açık infazlardan daha etkili bir korku aracı haline gelmiştir. Modern devlet, uygun işleyişinin teminatı ve hareket ettirici gücünün temeli olarak korku üzerine kurulmuştur. Bu da “kendisini kökenden bir kopuşla tarif eden bir çağın yani modernitenin, çatışmanın ve şiddetin silinemez damgasını üzerinde taşıdığı anlamına gelir”.⁶⁵

Han, şiddetin etkisini artık konfrontasyonla değil, “kontaminasyon”la gösterdiğini ifade eder. Şiddet artık kimseyle yüz yüze gelmez, açıktan saldırmaz. “Görünürden görünmeze, apaçıktan mahreme, fizikten psişiğe, askeri alandan medyatik alana ve cephesel karşılaşmadan viral boşalmaya” kaymıştır”.⁶⁶

Kontaminasyon Türkçe sözlükte bulaşma ve kirlenme anlamlarına gelmektedir.⁶⁷ İngilizce (contamination) ve Almancada (kontamination) da bulaşma, kirlenme; mikrop, zehir vb. ile kirlenme

⁶³ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

⁶⁴ www.sozluk.gov.tr/ 22.08.2019

⁶⁵ Esposito, 2018, s. 45.

⁶⁶ Han, 2018b, s. 18.

⁶⁷ www.sozluk.gov.tr/ 22.08.2019

gibi anlamlara sahiptir.⁶⁸ Ancak Almandaki farklı alt anlamları da vardır: Karıştırmak, harmanlamak; kaynaşmak; (askeriyede) araziye uydurmak; bavul; iki bölmeli çanta.⁶⁹

Sözcüğün Almandaki anlamları, Han'ın modern dönemdeki şiddet açıklamalarını dile getirmek için oldukça elverişli görünmektedir. Modern kapatılma kurumlarına bir bavula yerleştirilir gibi konular, bavulun farklı bölmelerinde, farklılaşarak kendilerine yer bulmaktadırlar. Bu bavula yerleştirilenler topluma bulaşmış, toplumu kirletmiş, toplum için zararlı organizmalardır. Birbirleri ile benzer özelliklere sahip “bulaşıklar” aynı yerlerde disipline edilerek hem kendi aralarında kaynaşmakta, hem de disiplin süreçleri sonucunda topluma yeniden zararsızca kaynaşmaya hak kazanmaktadırlar. Artık bu bulaşıklar, topluma uyum sağlamaya uygun hale getirilmişlerdir. Söz konusu durum aslında viral bir durumdur. “Viralite, şiddetin her türlü aleniliğini ve açıklığını ortadan kaldırır. Fail kendini görünmez kılar. Saldırmaktan çok bulaşan virüsler, arkalarında faile ulaşılmasını sağlayacak bir iz bırakmaz”.⁷⁰

Modern dönemde şiddet yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Apaçık ve yüz yüze saldırının yerini viral/immünolojik bulaşma almıştır. Ancak şiddet hala bir olumsuzluk şiddetidir. Hala fail ile kurban, iyi ile kötü, dost ile düşman, ben ile öteki vb. gibi kutuplaşmaları içermektedir.

Modern dönem öncesindeki gaddar şiddet meşruiyetini kaybederek, modern dönemde hem siyaset sahnesinden hem de toplumun tüm alanlarından çekilmiştir. Şiddetin gösteri mekânları artık kapanmıştır. İnfazlar artık kamuoyunun giremediği özel mekânlarda yapılmaktadır. Öldürücü iktidarın gücü artık gösteri haline getirilmemektedir.⁷¹ Şiddet artık bir suç olarak algılanmakta ve kendisini inkâr etmektedir.

Konfrontasyonun modern dönemde yok olmadığı, farklı şekillerde halen var olduğu söylenebilir. Söz konusu anlamlarının dışında konfrontasyon, tıbbi anlamda, göz hastalıklarının tespiti için kullanılan görme alanı testinin adıdır. Bu test sırasında hasta doktorun karşısına oturur ve doktor hastanın bir gözünü kapatarak burnuna odaklanmasını ister. Burada amaç, hastanın farklı yönlerden gelen ışığın ilk ve son görüldüğü noktayı doktora iletmesidir. Burada hastanın yerine disipline edilmesi gerekenleri, doktorun yerine disipline etme mekanizmasını, ışığın yerine de disipline etme araçlarını koymak mümkün ve anlamlıdır. Modern öncesi şiddet için ise hastanın yerine tebaayı, doktorun yerine egemeni, ışığın yerine de seyirlik güç gösterilerini koymak mümkündür.

Modern dönem öncesindeki egemenlik rejiminin yerini modern dönemde disiplin rejimi almıştır. Egemenlik rejimi bir gösteri toplumu iken, disiplin rejimi bir gözetim toplumdur. “Egemenliğin görkemli festivalleri ve iktidarın görkemli gösterileri, yerini gösterişsiz gözetim bürokrasisi”ne bırakmıştır. Tebaa artık seyreden değil, seyredilendir. “Görünür kılınanlar yönetenler değil, yönetilenlerdir. Disipline dayalı iktidar, tebaalarına daimi görünürlük dayatırken, kendini görünmez kılar”.⁷²

Bentham'ın panoptikon modeli çerçevesinde toplumda yansımaları bulan ve 19. Yüzyılın sonlarında yeni bir iktidar anlayışının (disiplinci iktidar ve disiplin toplumu olarak adlandırılan) oluşmasına katkıda bulunan “iktidarın göz”ü, adeta yaşamı bir hapishaneye dönüştürmüştür. Söz konusu model, bireylerin hem ahlaki, hem biyolojik, hem politik açıdan disiplin altına alınır işlah edilmesine yöneliktir.⁷³

Foucault, disiplin toplumunun iktidar mikrofiziğinin panopticon mimari modelinde somutlaştığını söyler. “Panopticon teması –aynı anda hem gözetim hem de gözlem altında tutma; hem güvenlik hem de bilgi; hem bireyselleştirme hem de toplumsallaştırma; hem soyutlama hem de şeffaflık- en ayrıcalıklı gerçekleşme yerini hapishanede bulmuştur”.⁷⁴ Bu mimari, görülmeden, sürekli

⁶⁸ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

⁶⁹ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

⁷⁰ Han, 2018b, s. 18.

⁷¹ Han, 2018b, s. 17.

⁷² Han, 2022, s. 9.

⁷³ Bentham, 2008, s. 12.

⁷⁴ Foucault, 2006, s. 361.

olarak gözetim altında tutmaya son derece elverişlidir ve “belli sayıda insanın gözetim altında tutulmasının gerektiği bütün kurumlara uygulanabilir”.⁷⁵

Disiplinci panopticon toplumunda hapsedme ilkesi her yerde geçerlidir. Hapishane mantığı, toplumdaki tüm kapatılma kurumlarına dağılmıştır. Gözetime dayalı normalleştirme mekanizmaları, bir süreklilik ilkesi çerçevesinde tüm topluma yayılmıştır. Toplumdaki hapishanenin bir dışarısı yoktur. Herkes, hapishanenin sürekli olarak içindedir. “Bir yandan dışlıyorsa benzediği şeyi öteki yandan yeniden ele almaktadır. Yaptırım uyguladığı da dâhil, her şeyi tasarruf etmektedir. Devre dışı bırakmak istediğini bile kaybetmeye razı olmamaktadır”.⁷⁶ Doğumdan mezara kadar hayatın her alanında mutlaka kurumlar arasında gidilip gelinmektedir. En basit biçimde doğumla hastanede başlayan süreç, eğitim hayatıyla okulda, iş hayatıyla çeşitli meslek kurumlarında devam etmekte, ölümle birlikte de cenaze işleri için son kurum ziyareti gerçekleşmektedir. Tüm bu toplumsal hapishanede tek amaç, toplumun normalleşmesi ve normalliğinin korunmasıdır. Söz konusu disiplin düzeneğinin her alanı “normallik yargıçları” ile doludur. “Öğretmen-yargıç, hekim-yargıç, eğitimci-yargıç toplumundayız, bunların hepsi de normalleştirici olanın hüküm sürmesini sağlamakta ve her biri bulunduğu yerde bedeni, hareketleri, tutkuları, hal ve gidişleri, yatkınlıkları, performansları tabi kılmaktadır”.⁷⁷

Gözetimin bir kontrol ve denetim tekniği şeklinde ilk olarak çalışma yaşamında işçiler üzerinde uygulandığı görüşü hâkimdir. Kapitalizmle birlikte işçilerin üzerinde iş yaşamında başlayan gözetim pratikleri, daha sonrasında tüm toplumsal alana ve toplumun tüm kesimlerine yayılmıştır. Özellikle ulus-devletlerin gelişimi, bu yayılmayı hem gerekli kılmış hem de hızlandırmıştır. Kapitalizm ve ulus-devlet, gözetim toplumunu ortaya çıkaran ana etmenlerdir diyebiliriz.

Modern dönemde devlet şiddet kullanma hakkını tekeline alarak hem mimari hem de panoptikonun gözetim ilkelerini idari gücünü yoğunlaştırmak için etkin olarak kullanmaktadır. Dış rakiplere ve iç düşmanlara karşı savaş açma, ayrıca emniyet (polis kurumu), gözetim (denetim ve disiplin yapıları), güvenlik vb. gibi alanlar devletin elindeki başlıca şiddet tekelleridir.

Modern devletler özellikle gözetim tekniklerine yoğun bir şekilde odaklanmışlardır. Çünkü ulus-devletler için sınırlarını koruyabilmek ve bu sınırlar içerisinde idaresini ve otoritesini sağlayabilmek son derece önemlidir. Bunun için “yurttaşlarının gündelik hayatlarının en mahrem ayrıntılarına müzmin bir şekilde karışmaktadır”.⁷⁸ Ayrıca modern devletler ordu ve polis örgütleriyle de şiddet kullanma hakkını sonuna kadar kullanmaktadır. Özellikle polis, iktidarın toplumsal yaşamdaki gözüdür.

Modern toplumlarda gözetim artık yalnızca bir mimari modelin sınırları içerisinde gerçekleşmemektedir. Artık mimari gözetim yerini elektronik gözetime bırakmıştır. Her türlü dijital platform aracılığıyla gerek bireysel gerek kurumsal düzeyde sürekli olarak elde edilebilen enformasyon, panoptikona dijital bir özellik kazandırmıştır.

Modern toplumda şiddetin, toplumsal yapıda kendisine yer bulma şekillerinden biri de biyosiyasettir. Biyosiyasetin başlıca mekânı olan toplama kampı, Han için şiddetin modern dönemdeki dönüşümünün en önemli göstergesidir. Toplumsal alanın uzağında konumlanması ve gözlerden uzak tutulması ile kamplar, modern dönemin yeni şiddet ve disiplin pratiklerinin en açık örnekleridir.

Kamp kurumsal bir yapıya sahiptir; bir kurumdur ancak diğer toplumsal kurumlardan farkı, yapıcılıktan ziyade yıkıcılığa odaklanmasıdır. Kurum olma özelliğiyle kamp, toplumun kurucu ögesi değil imha edicisidir. Görevi yok etmek olan kamp, ıslah edici hapishane gibi mekânsal özellikler barındırmaz; kamp, mekânıdır. Hem kendisi kayıptır hem de kaybetme görevine sahiptir. “Kamp artık öldürme ediminin seyredilebileceği bir yer değildir (...) Egemenlik toplumunu simgeleyen kanlı şiddet sahnesi, her türlü kamusal ilgiye kapalı, kansız bir gaz odasına kaymıştır artık. Şiddet kendini

⁷⁵ A.g.e. s. 303.

⁷⁶ A.g.e. s. 435.

⁷⁷ A.g.e. s. 440.

⁷⁸ Pierson, 2000, s. 97.

gururla sahnelemek yerine utançla gizlenmektedir. Hala vardır ve uygulanmaktadır ama kamusal alanda gösterilmez. Dikkati özellikle üstüne çekmek istemez”.⁷⁹

Kamp, disipline edici hapishaneden çok farklı özelliklere sahiptir. Hapishane disiplin toplumunun kurucu bir öğesi iken kamp, bir imha mekânıdır. Bu bağlamda kamp, “hayatın topyekûn gerçekleştirilmesi”ni hedefleyen biyo-politik ekonominin tam zıddıdır”.⁸⁰ Hayatı kurmaz, aksine yok eder.

Han’ın burada bahsettiği fark, kurumların yapıcılık ve yıkıcılık özellikleri ile ilgilidir. Hapishane, disipline edici işleviyle içine dâhil olanları kazanmaya, kazandırmaya, ortaya çıkarmaya, yeniden oluşturmaya çabalarırken kamp, kaybetmeye, yok etmeye odaklanmıştır.

Kamp, şiddetin geçirdiği değişimin spesifik örneğidir. Modern öncesi dönemdeki disipline etme yöntemlerinin geçirdiği büyük değişimi açık biçimde gözler önüne sermektedir. Modern dönemde iktidar teknikleri büyük değişikliğe uğramıştır. Görsellikle sağlanan disiplinin, itaat ettirmenin yerini, zorunlulukların bedensel ve zihinsel açıdan içselleştirilmesi almıştır.⁸¹ Egemenlik altındakiler artık eskiden olduğu gibi egemen otoritenin gücünü dışarıdan seyrederek hissetmemektedirler. Bu otoriteyi içselleştirmişlerdir. Egemenin otoritesini kendilerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Böylece iktidarın otoritesi düzenli ve sürekli olarak kendini göstererek, düşünce ve davranışlarda bir katılma sağlayarak, egemenlik altındakilerin düşünsel yükünü azaltarak, tutumları ve algıları değişmez kılarak, kısacası bir alışkanlığa dönüşerek zahmetsizce; fiziksel kaba kuvvete ihtiyaç duyulmadan uygulanmış olur. Bu şekliyle şiddet, doğallaştırılır.⁸² Dolayısıyla, Han’ın ötekini içselleştirilmesi görüşüne paralel şekilde bu durum şiddet olarak algılanmaz.

Han’a göre her zaman ötekinden kaynaklanan şiddet olumsuzluk şiddetidir ve bir iktidar bağlamında gerçekleştiğinde kendisini “baskı” olarak gösterir. İşte modern dönemin disiplin toplumu da baskıcı bir toplumdur.

Han’a göre “Yasaklar ve emirlerden oluşan bir olumsuzluk etrafında örgütlenmiş, baskıcı” bir egemenlik toplumu olan disiplin toplumu, “duvarlar, bariyerler, eşikler, hücreler, sınırlar ve sınır bekçileri doludur”.⁸³

Arkaik dönemdeki akıl dışı intikam, öç sistemi, modern dünyadaki ceza sistemi ile akılcı hale getirilmiştir. Böylece şiddetin yıkıcılığı azaltılmış, hatta yok edilmiştir. Şiddet artık tek bir egemene değil, şahıslara ait bir eylem olarak algılanmaktadır. Şiddet artık güç göstergesi ve intikam aracı değildir; bir suçtur. Şiddet artık eyleyeni güçlü değil, suçlu yapmaktadır. Ceza sistemi şiddetin önlenmesini amaçladığı için, şiddetin toplumda kontrolsüzce üretimine de engel olmuştur.⁸⁴

Modern dönemde şiddetin aldığı yeni biçimde, ekonomik değişimlerin de etkisi olmuştur. Bu dönemde büyük bir değer değişimi yaşanmış, çalışma mutlaklaştırılmış, yüceltilmiştir. Modern toplum, çalışmanın kendi başına bir amaca dönüştüğü, tek mutlak olarak kabul edildiği, yaşamın gereksinimlerinden bağımsızlaştığı toplumdur. Modern toplum, çalışma saatleri dışında geriye kalan tek zamanın “öldürülecek zaman” olduğu bir toplumdur.⁸⁵ Emegın mutlaklaşması herkesi emekçi yapmıştır. Bu bağlamda modern toplum çalışmanın oldukça önem kazandığı ve köle-efendi diyalektiğinin olumlandığı bir toplumdur.

Köle-efendi diyalektiği, üreten ve ilerleten bir olumsuzluk diyalektiğidir. Artık söz konusu ikilikten bahsedilemez; çünkü herkes, efendi ya da köle olduğunu bakılmaksızın, emegın zorunluluğunun baskısı altındadır. Boş zamana ve düşünceye ayrılacak zamandan söz edilemez.⁸⁶ Yeni efendi emektir artık. Herkes emegın kölesi olmuştur.

⁷⁹ Han, 2018b, s. 17-18.

⁸⁰ A.g.e. s. 93.

⁸¹ A.g.e. s. 19.

⁸² Han, 2018b, s. 19.

⁸³ A.g.e. s. 35.

⁸⁴ A.g.e. s. 26-27.

⁸⁵ A.g.e. s. 100.

⁸⁶ Han, 2018a, s. 105.

Modern toplumun kölesi, neoliberal köledir. Bu nedenle çalışmayıp keyif süren efendinin egemenliğine yabancısıdır. Çünkü çalışmak, girişimci neoliberal köleyi özgür kılmamaktadır. O, işin kölesi olmuştur. Efendiyi de işe zorlayan bir köledir o.⁸⁷

Geç Modern Dönemde Şiddet

Modern dönem sonrasında, ulus-devlet anlayışı yerini küresel dünya düzenine bıraktığında, ekonomik temelli şiddet anlayışı daha da çok yerleşmiştir. Kapitalizmin krizini çözmeye yönelik oluşturulan yeni liberal politikalar, şiddetle ilgili politikalar için belirleyici olmuştur. Sosyal devlet anlayışının yerini, piyasaların güçlendirilmesine yönelik politikalar almıştır. Bu ekonomik politikalar doğrultusunda şiddet ve güvenlik de özelleştirilmiş, ulus-devletin şiddet tekeli ortadan kalkmıştır. Güvenlik hizmetleri neredeyse tamamen, kapitalizme entegre edilmiştir. Bu durum bir yandan devletlerin şiddet tekellerini aşındırırken, diğer yandan da hem devlet, hem de özel şirketler aracılığıyla denetim mekanizmalarının ve şiddetin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Küreselleşme, toplumsal yaşamda gözle görünmeyen şiddet biçimlerine de yol açmıştır. Sürekli artan eşitsizlik ve yoksullaşma, bir yandan halktan gelen şiddet olaylarına yol açarken, diğer yandan ise halkı bu bilinçten uzak tutmaya çalışan ulusal ve küresel politikaları yoğunlaştırmaktadır. Neoliberal politikalar, gerçekçi olmayan eşitlik anlayışları üretmekte ve karşı tepkileri bu şekilde engellemeye çalışmaktadır. Sürekli tüketim ve sanal sosyalleşme, küresel dünyanın başlıca şiddet biçimleri halini almıştır.

Geç modern dönemin şiddeti, modern öncesi dönemden de modern dönemden de son derece farklı bir şekil almıştır. Şiddetin söz konusu değişimi, toplumdaki değişimlerle paralel gerçekleşmiştir. Disiplin toplumunun yerini alan performans ve başarı toplumunda şiddet yeni bir boyut kazanmıştır. Olumlulukların hüküm sürdüğü başarı ve performans toplumu, olumluluğun şiddeti altındadır artık. Han'a göre geç modern dönemin toplumu, her türlü olumsuzluktan kurtulmaya çalışan bir olumluluk toplumdur; her türlü olumsuzluğu; olumsuz zorlayıcıları reddeder, başarıya ve performansa odaklanmıştır. Yasakların olumsuzluğu verimliliği engelleyici olabilir; ancak olumluluk, verimlilik, üretim ve güç için son derece elverişlidir.

Olumsuzluğun şiddeti öteki tarafından, baskı şeklinde uygulanan bir şiddettir. Ancak olumluluğun şiddeti öz-saldırganlığa ilişkindir. "Performans öznesi kendine şiddet uygular. Kendini yıkılıp kalana dek özgürce sömürür. Performans öznesi kendiyile savaş halindedir. Bu sırada oluşan iç baskılar onu depresyona sokar".⁸⁸

Olumluluk toplumunda olumsuz hiçbir duyguya yer yoktur. Bu nedenle insanların acıyla başa çıkma yetenekleri de kaybolmuştur. Her türlü acıdan kaçınılır. Ancak bu kaçınma, yorgunluk ve depresyon gibi olumsuz ruhsal bozulmalara yol açar.⁸⁹ Olumlulaştırılmaya, keyif almaya çalışılan her şey, aslında yeni olumsuzluklara, keyifsizliklere kapı aralamaktadır.

Olumsuzlukların olumlulaştırılması günümüzde dilde de mevcuttur. Bir yumurta bile kırılmamakla övünmek, bir kitap bile okumadan üniversiteden mezun olduğu ile övünmek vb. olumsuzlukların dilde olumlanmasının en çarpıcı örnekleridir.

Performans toplumunun olumluluğu, dijital çağın yeni teknolojileri sayesinde iletişim alanını işgal etmiştir. Yeni bilgi araçları (internet, sosyal ağlar, mobil ağlar vb.) tam bir özgürlük alanı sunmaktadır. Bu sınırsız özgürlük alanını "merak" duygusu bir hak haline getirir.

Performans toplumunda bilgi, bağımsız, aracısız dolaşıma girebilecek bir olumluluktur. Artık gönderici-alıcı-referans-kanal-mesaj-kod şemasına dayalı iletişimden söz etmek imkânsızdır. Kimin kiminle, neye göre, nasıl bilgilendirildiği belirsizleşmiştir. Söz konusu olan görüntüye önem veren dijital bir iletişim şekli ve dilidir. Dijital ortamda görüntüler gerçekliğin kendisi olarak kabul edilmektedir. Dijital iletişim her türlü olumsuzluk biçimini ortadan kaldırmaktadır Bu nedenle bilgi

⁸⁷ Han, 2019, s. 12.

⁸⁸ Han, 2023, s. 39.

⁸⁹ Han, 2017, s. 20.

dolaşımı hızlanmaya müsaittir. Olumluluk toplumunda her türlü olumsuzluktan kaçılır; çünkü olumsuzlukların iletişimi aksatacağı düşünülür.

Han bu düşüncesini sosyal medya ekseninde irdeler. “Olumluluk toplumunun genel yargısı like/beğendim’ dir. Olumluluk toplumu, iletişimi sekteye uğratacağı için olumsuzluğun her türünden kaçınır; çünkü iletişim, “beğendim” in ardından, “beğenmedim” e kıyasla daha çabuk kurulacaktır”.⁹⁰ Bu nedenle Facebook’ta dislike/beğenmedim seçeneği yoktur. Bunun yerine, kızgınlık ya da üzüntü anlatan beğeni seçenekleri mevcuttur. Zira kızgınlığınızın ya da üzüntünüzün nedenini uzun uzun anlatmanıza gerek yoktur. Ancak beğenmedim ifadesi, neyi, neden beğenmediğinize dair uzun açıklamalar bekler.⁹¹

Han bu konuyu açıklamak için Barthes’ın fotoğraf sanatına değinir. Barthes’ın fotoğraftaki iki ögesinden bahseder: İlki *studium*’dur. Studium, fotoğraftan okunabilen enformasyondur. Fotoğrafın incelenmesi ve öğrenilmesini sağlar. Studium, “Beğenirim/beğenmem, I like/I don’t şeklindeki tutarlı olmayan beğenin, hedefsiz ilginin, tasasız arzusun alanı”dır. İkincisi ise *punctum*’dur. Punctum enformasyon aktarmaz; izleyiciyi sarsıp çarpmaktır görevi.⁹² Punctum, “Hoşlanmaya değil yaralanmaya, duygulanmaya, etkilenmeye yol açar”.⁹³ Han günümüzde medyadaki resimlerin pornografik ve lütfekâr olmalarından ötürü *punctum*’dan tamamen yoksun olduklarını söyler. “Bu resimler bize dokunabilecek, bizi yaralayabilecek hiçbir şeye sahip değildir. Olsa olsa *like/beğendim* nesnesi olabilirler”.⁹⁴ Mutlu anlarını paylaşanların, *like* alsalar da haset edilenlerce kıskanıldıkları düşünüldüğünde, kıskananlar için yaralanmanın söz konusu olduğu söylenebilir.

Genel olarak sanat artık yaralamamakta, rahatsız etmemekte, huzursuz etmemekte, acı vermemektedir. Sanat, beğenilmenin/like’lanmanın boyunduruğu altında bir karşı-anlatı oluşturamamaktadır. Sanat ve kültür ürünleri tüketimin baskısı altına girmiştir. Bu nedenle “tüketilebilecek, yani beğenilir bir şekil almak zorundadırlar”.⁹⁵ Bu beğenilme ve tüketim baskısı da yaratıcılığa kapıları kapatır. Aynı olanlar çeşitlenmektedir. “Tümüyle başka olana ulaşamaz. Kırılmanın acı verici olumsuzluğundan yoksundur”.⁹⁶

Bahsedilenler akıllara son dönemdeki en etkileyici olaylardan biri olan Emine Bulut olayını getirmektedir. Emine Bulut, çocuğunun gözü önünde boynundan bıçaklanarak, boynu kesilerek öldürülmüştür. Burada dikkat çekici olan, bu dehşet anlarının hiçbir müdahalede bulunulmadan kameralara çekilmesidir. Bu görüntüler günlerce sosyal medyada paylaşılmış, olayın failine toplum tarafından hep birlikte lanetler yağdırılmıştır. Kadına yönelik şiddet konusunda uzmanlar günlerce konuşmuşlar, çareler aranmıştır. Ancak söz konusu görüntüler pornografik görüntülerdir. Bu görüntüler herkesi derinden yaralamıştır. Bu durum Barthes’ın *punctum*una son derece uygundur. Görüntüler insanların duygularına hitap etmiş, onları derinden yaralamıştır. Sosyal medyada bu görüntüler kızgın surat ifadesi ile like’lanmıştır. Ancak söz konusu hassasiyet, yaralanma, sabun köpüğü gibi sönüp gitmiştir.

Dijital iletişim aslında gürültülü bir iletişimdir. Bu iletişimde sessizlik söz konusu değildir. Herkesin iletişim kuracak, bir şeyler söyleyecek çok şeyi vardır. Herkes özgün, farklı olmak istemektedir. Ancak aslında herkes birbirinin aynıdır.⁹⁷ Dijital dünyada duygulanım yığınları iletişim halindedir. Han bu duruma duygulanım fırtınası adını vermekte ve olumsuz yorumları buna örnek olarak göstermektedir.⁹⁸ Sürekli çoğalan enformasyon yığını, seviyesi giderek artan bir gürültü ortaya çıkarmaktadır.⁹⁹ Ancak bu söz konusu gürültü, siyasal eylem için olanak sağlayacak yeterlilikte değildir. İletişim ne aydınlatmakta, ne keşfetmekte, ne de etki yaratmaktadır. Artık iletişimle ne bilgi

⁹⁰ A.g.e. s. 23.

⁹¹ Han, 2023, s. 15.

⁹² Han, 2021b, s. 15.

⁹³ Han, 2017, s. 42.

⁹⁴ Han, 2017, s. 43.

⁹⁵ Han, 2023, s. 16.

⁹⁶ A.g.e. s. 17.

⁹⁷ Han, 2021b, s. 118.

⁹⁸ Han, 2019, s. 50-51.

⁹⁹ Han, 2019a, s. 54.

almak, ne de sosyal ağlar aracılığı ile örgütlenmeyi sağlamak mümkündür. Bilgiye ulaşmanın yerini veri toplamak almıştır. Hiç kimseyle fiili olarak karşılaşmadan arkadaşlar ve takipçiler edinilmektedir.

Yoğun, aşırı iletişim sayesinde yalnız kalmadığımız inanışının aksine, iletişim bizi aslında daha da yalnız bırakmaktadır. Han, genel olarak iletişimin, bir yakınlık oluşturduğunu, dolayısıyla temel olarak iletişimin aşırıya kaçması ile birlikte yakınlığın da fazlasıyla artmasının beklendiğini söylemektedir. Ancak gerçek durum bu değildir. Hiper iletişim yakınlıkları yok etmiştir. Karşılıklı ilişkilerin yerini karşılıklı bağlantılar almıştır.¹⁰⁰ Söz konusu olan, mesafesiz bir kayıtsızlıktır.

Aşırı iletişim başta olmak üzere, aşırıya kaçan her şey dolaşım sistemini tıkamış ve yağlandırmıştır; bağışıklık sisteminin enfarktüsüne neden olmuştur. Aşırıya kaçan her şey amacından uzaklaşmış, işlevini yitirmiştir. Haber artık bilgilendirmemekte, iletişim gerçek bir iletişim sağlamamaktadır.¹⁰¹ Haberler, suya sabuna dokunmayan gündelik haberler dışında yeni bir şey söylememektedir. Ciddi analizlere yer verilmemektedir. İnsanlar arasında diyalog, fikir alışverişi söz konusu değildir. İletişimde ne bir yön ne de anlam vardır. Olaylar, haber başlıklarından ibarettir. Olumsuz veri akışı felç edilmiştir. Dolayısıyla hiperenformasyon ve hiperiletişimden gerçek ve doğru bilgileri edinmek olanaksızlaşmıştır. Çünkü gerçek ve doğru olumsuzluk barındırır. Daha fazla bilgi ve daha fazla iletişim temel belirsizlikleri ortadan kaldırmaz. Aksine daha da ağırlaştırarak artırır.

Söz konusu durumun çeşitli kazanımları olduğunu da söyleyebiliriz. En büyük kazanım, her türden azınlığın, kültürün, alt kültürün sesini duyurabilmesi ile somutlaştırılabilecek bir özgürleşimdir. Sivil toplumun oluşma süreci iletişim teknolojilerindeki gelişimle bağlantılıdır. Özgür bir toplum, insanlığın kamusal alanda, yani dogmacılık, önyargılar ve boş inançlarca bulandırılmamış kamuoyu, açık tartışma vb.'nden oluşan bir kamusal alanda öz-farkındalığa ulaşabildiği toplumdur. İletişimin yaygınlaştığı dünya, sonunda kendileri adına konuşabilen yerel bir usallıklar –etnik, cinsel, dinsel, kültürel ya da estetik azınlıklar- çokluğunu içinde barındırmaktadır. Yerel usallıklar artık tikelliğe, bireysel sınırlılığa, geçiciliğe ve olumsuzluğa aldırılmaksızın gerçekleştirilmesi gereken tek bir doğru insanlık biçimi olduğu düşüncesi tarafından baskı altına alınıp susturulmamaktadır.

Han'a göre aşırı enformasyon güvenilir, kalıcı ve kesin değildir. Bu geçicilik, durup düşünmeye, tahlil etmeye vb. engel olur. Aşırı enformasyonun sonucu, hızlı ve dağınık bir dikkat, dalgınlık, konsantrasyon eksikliği ve tefekkür yoksunluğudur. İnsan edimleri, derin düşüncenin, tefekkürün ortadan kalkması ile salt emeğe indirgenmiştir. Ya da tam tersi şekilde, performans ve başarı isteği derin düşünce ve tefekkürü yok etmiştir. Olumluluk toplumunun görsel iletişiminde artık tefekkür söz konusu değildir.¹⁰² Olumluluk toplumunda tefekkür, sürekli "aynı"yı üreten bir çalışmaya dönüşmüştür.

Han, olumluluğun egemenliğini hastalıklı bir durum olarak görmektedir. Şiddetin olumsuzluktan doğduğu gibi olumluluktan da doğduğunu söyler. Yalnızca başka, öteki, yabancı değil, aynı da şiddete neden olur. Üstelik olumluluğun şiddeti, olumsuzluğun şiddetinden daha parçalayıcı ve yıkıcıdır. Bu yıkıcılık ve parçalayıcılık aşikâr olmadığı, özgürlük yanılması içerisine gizlendiği için de son derece etkili, verimli ve ekonomiktir.

Olumluluk toplumu, olumsuzluklara karşı takındığı düşmanca tutum neticesinde, her türlü şiddet biçimini (fiziksel, psikolojik vb.) reddetmektedir. Ancak bu durum şiddetin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Şiddet olumluluk toplumunda da varlığını sürdürmektedir. Olumsuzluk toplumunda şiddet, ötekinin olumsuzluğundan doğarken, olumluluk toplumundaki şiddet olumluluğun kendisi bizzat doğurmaktadır. Söz konusu şiddet kanlı, fiziksel bir şiddet değildir. Olumluluk toplumunun şiddeti, ruha işleyen, psikolojik, içsel bir baskı şiddettir. Bu baskı, özgürlük yanılması aracılığıyla görünmez kılınmaktadır. Özgürlük yanılmasını sağlayan, özgürlükleri engelleyen faktör olarak algılanan ötekinin ortadan kalkışıdır.

Olumluluk toplumunda bireyler üzerlerinde ne dışsal ya da içselleştirilmiş bir otoritenin baskısını ne de bu otorite tarafından kendilerine uygulanan zoru ve baskıyı hissederler. "Dışsal baskılardan ve kendine yabancı zorlamalardan kurtulmuş olduğunu sanan bir proje olarak ben, daha

¹⁰⁰ Han, 2017, s. 30.

¹⁰¹ Han, 2018b, s. 95.

¹⁰² Han, 2017, s. 29-30.

iyi bir performans sergileme ve mükemmelleşme şeklindeki içsel baskılara ve zorlamalara tabi”dir aslında.¹⁰³

Baskı ve zorlamanın tamamen içselleştirildiği 21. yüzyıl toplumu ne bir disiplin toplumu ne bir denetim toplumu ne de bir kontrol toplumdur. Başarı ve performansa endeksli çalışma ve yaşama toplumdur; yani performans toplumdur. Performans toplumunun öznesi de performans öznesidir. Artık itaatkarlaştırılmaya çalışılan özneler yoktur. Toplumda yasak, red, dışlama, yoksun bırakma gibi olumsuzluklar ortadan kalkmıştır.

Han, disiplin toplumundan performans toplumuna geçişin bir kopma olmadığını, süreklilik taşıdığını söyler. Bu sürekliliği, üretimi azamileştirme politikası sağlamıştır. Çünkü disiplin toplumundaki yasağın ve emirin olumsuzluğu belli bir süreden sonra üretim artışını engelleyici bir rol oynamıştır. Oysa performans toplumunun olumluluğu üretimi daha randımanlı hale getirmiştir. “Performans öznesi, itaatkâr öznenen daha hızlı ve üreticidir”.¹⁰⁴ Çünkü özne, kendisi için üretir.

Disiplin toplumu kavramı 21. yüzyıla uygun değildir. Çünkü bu kavram, olumsuzluk içeren bir kavramdır. Oysaki 21. yüzyıl bir olumluluk çağıdır. Disiplin toplumunu belirleyen, yasağın olumsuzluğudur ve “-ebilememek” olumsuzluk kipini hükmü altında tutar. Performans toplumu ise sınırsızlığın olumluluğu ile belirlenmiştir ve “-ebilmek” olumluluk kipine sahiptir.¹⁰⁵

Geç modernitenin başarıya ve performansa odaklı öznesi, disiplin toplumunun itaatkâr öznesi gibi, bir görevi yerine getirmek endişesinde ve zorunluluğunda değildir. Çünkü o, itaatkâr özne gibi onu sömüren, zorlayan bir iktidarın tebaası konumunda değildir. Hiçkimseye tabi olmadığı için özgürdür. İtaatkâr özne “yapmak zorunda olmak” filinin hâkimiyetindeyken, başarı ve performans öznesi “yapabilmek” fiilinin hâkimiyetindedir. Birey, devamlı sergilediği performans ile varlığını ortaya koymaktadır. Bu ortaya koyuş ise sürekli “yapmak zorundasın” diye emreden bir iktidardan kaynaklanmamaktadır. Kaynak, “yapabilirsin, sana inanıyorum” diyen teşvik edici potansiyeldir.¹⁰⁶ Bu potansiyel de performans öznesinin bizzat kendisinde mevcuttur. Performans öznesi kendi kendisinin teşvikçisidir.

Geç modernitenin performans öznesi, kendi kendisinin efendisidir. Emir ve yasaklarla değil, özgürlük ve girişimle var olur. Ancak bu özgürlük çok da masum değildir; başkası tarafından sömürülmeyi, kendi kendini sömürmeye dönüştürmüştür. Özgürlük ve zaruret iç içe geçmiştir. Yani şiddet, kendine yönelmiştir. Ötekinden gelen/ötekine yönelen şiddetin yerini, kendinden gelen/kendine yönelen şiddet almıştır. “Egemenlik kendini özgürlük olarak lanse eden yeni bir tâbiyete teslim olmuştur. Neoliberal performans öznesi, bir efendi olmaksızın kendini gönüllü olarak sömürdüğü ölçüde mutlak bir köle haline gelmiştir”.¹⁰⁷ Kendi kendini sömürü, özgürlük hissi ile birlikte geldiği için, başkaları tarafından sömürülmekten daha verimli işlemektedir. Performans öznesi, “itaat, yasa ve görev bilinciyle değil, özgürlük, keyif ve bireysel eğilimlerine göre yaşar (...) Bir ötekinin emriyle de hareket etmez zaten. Daha çok ve bilhassa kendisini dinlemektedir (...) Buyurgan bir ötekinin olumsuzluğundan kurtarmıştır artık kendini.”¹⁰⁸

Her şeyi yapabilme olumluluğunun yol açtığı şiddet daha farklı işlemektedir. Geç modern dönemin bireyi, olumsuzlukla ifade edilen itaat, yasalara uyma, kendisine verilen görevleri yerine getirme vb. gibi eylemlerin yerine, bireysel eğilimlerinin özgürlüğüyle, keyif içinde yaşamaya odaklanmıştır; kendini tüm dış baskılardan kurtarmıştır. Bu doğrultuda işten bile keyif almayı bekler. Ötekinin emriyle hareket etmez; yalnızca kendisini dinler.

Özetle, geç modernitenin başarıya ve performansa endeksli öznesi kulluk rolünden ve herhangi bir zora tabi olmaktan kurtulmuştur. Kendini olumlulamış, özgürleştirmiştir. Hatta yürütücüsü kendisinin olduğu bir proje haline gelmiştir. Ancak bu durum şiddeti ortadan kaldırmamıştır. “Dışsal şiddetin, yabancıdan gelen zorun yerine özgürlükmüş gibi görünen bir

¹⁰³ Han, 2019, s. 11.

¹⁰⁴ Han, 2018c, s. 18.

¹⁰⁵ Han, 2018c, s. 18.

¹⁰⁶ Demir, 2021, s. 99.

¹⁰⁷ Han, 2021c, s. 55.

¹⁰⁸ Han, 2018b, s. 36-37.

kendine-yönelik-zor geçmiştir. Bu süreç kapitalist üretim ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir. Başarı ve performans toplumu bir kendini-sömürme toplumdur".¹⁰⁹

Han, kendisini özgürlük olarak sunduğu için, olumluluğun şiddetinin olumsuzluğun şiddetinden daha da beter olduğunu söylemektedir. Günümüz toplumunda insanın kendi kendisine karşı yönelttiği tekil bir savaş durumu hâkimdir. Özgürlük, günümüz toplumunun hapishanesidir. Özgürlük, insanı hem tutuklu hem de gardiyan yapan bir çalışma kampıdır.¹¹⁰

Han'a göre özgürlük bir çalışma kampıdır, çünkü tıpkı öldürücü kamplar (tutsakların veya siyasi sürgünlerin toplandığı yer anlamında) gibi insanın kendi kendisini sömürmesine, sonu tükenme ve depresyona varan bir içini boşaltmaya neden olur. Bunu yeni toplumun özellikleri olarak çalışmaya, performans ve başarıya odaklı yeni yaşam doğrultusunda gerçekleştirir. Özgürlükten kasıt, kimsenin egemenliği altında olmamak, kendi kendinin efendisi olmaktır. Özgürlüğün yanıltıcılığından anlaşılan ise aynı anda kendinin egemenliği altında olmak, kendine köle olmaktır.

Birey, üzerindeki yükümlülük ve sorumluluklardan özgür kalmaz. Herkes efendi olarak köle olan kendisine pek çok görev dayatır. Başarı ve performans öznesi bu şekilde özgürlük baskısıyla doludur. Üzerinde egemenin değil, sorumlulukların baskısı vardır. Performans öznesi özgürlüğe, sürekli hareket, eylem, çalışma ve başarıya mahkûmdur. Bu mahkûmiyet ve şiddet, neoliberal kapitalizmin sonucudur.

Han, geç modern toplumdaki şiddeti psikopolitika ile özdeşleştirir. Han, iktidarın kendisini özgürlüğün yadsınması olarak gösterebildiği gibi, kendisini şiddet ve baskı olarak, yasaklayıcı ve dışlayıcı olarak da gösterebildiğini söylemişti. Bu iki biçimde de iktidara bir olumsuzluk hâkimdir. Bu iki biçim, iktidarın en olumsuz biçimleridir. Bir güç kullanımı; kısıtlayıcılık, direnç kırmak, itaati zorla sağlamak, özgürlüğe karşı olmak söz konusudur. Ancak böyle bir iktidar en güçlü iktidar değildir. Aksine en zayıf iktidardır. İktidar, kendisinin bizzat konu edilmediği yerde mevcuttur. "Ne denli büyükse o denli sessiz iş görür. Kendisine dikkat çekmek zorunda olmaksızın gerçekleşir".¹¹¹ Han'a göre günümüz iktidarı olumlu, müsamahakâr, görünmez, özgürlükçü, akıllı, dijital ve en önemlisi de psikopolitiktir. Ona göre bir iktidar illa özgürlük karşıtı, dışlayıcı, yasaklayıcı, sansürleyici olmak zorunda değildir. Bu özellikler olumsuzlukla beslenen iktidarlara özgüdür. Günümüzün psikopolitik iktidarı ise olumluluktan beslenir ve özgürlükten yana, müsamahakâr bir iktidardır.¹¹²

Özgürlükten yana, müsamahakâr iktidar, disiplinci iktidardan daha verimlidir. Çünkü insanların egemenlik ilişkilerine kendiliğinden boyun eğmesini sağlar. Emir ve talimat vermez, baskıcı, zorlayıcı değil; ayartıcı, bağlayıcıdır. Tabi olanlara karşı çıkmak yerine onlara yaklaşır, onları motive eder. Bu anlamda da oldukça akıllı bir iktidardır.¹¹³

Psikopolitika, söz konusu olumlu müsamahakâr iktidarın, diğer bir deyişle, olumluluğun ekonomik düzeni neoliberalizmin incelikli ve akıllı iktidar tekniğidir. "Neoliberal psikopolitika, psikolojik programlama ve yönlendirme aracılığıyla hâkim olan sisteme sabitlik ve süreklilik kazandıran bir tahakküm tekniğidir".¹¹⁴

Bu akıllı iktidar psikopolitikasına olumluluk hâkimdir. "Like/Beğendim" gibi olumlu uyarılar ile iş görür. Ruhu okşar ayartır. Ruhun arzularını, isteklerini, ihtiyaçlarını sürekli not alır. Öngörüler sayesinde davranışları tahmin eder, hatta davranışları kendisi başlatır. "Neoliberal psikopolitika baskı altına almak yerine, hoşla gitmeye, tatmin etmeye çalışan akıllı politikadır".¹¹⁵ Bu nedenle akıllı politika, disiplinci iktidara göre daha verimlidir.

Dataizmde söz konusu olan yalnızca kendini kontrol etme tekniğidir. Söz konusu teknik, kendini izleme ile başlar, daha sonra veriler paylaşılır, kendini gözetleme ile de son bulur. Böylece sürekli optimize halindeki performans öznesi, kendi kendisinin sömürücüsü halini alır. Kendini

¹⁰⁹ A.g.e. s. 19-20.

¹¹⁰ A.g.e. s. 94.

¹¹¹ Han, 2019, s. 23.

¹¹² A.g.e. s. 23.

¹¹³ A.g.e. s. 24.

¹¹⁴ A.g.e. s. 84.

¹¹⁵ A.g.e. s. 43.

sömüren; kendini ışıklandıran, şeffaflaştıran, gözetleyen özne, “içinde hem mahkûm hem gardiyan olduğu bir panoptikon taşır yanında”.¹¹⁶ Dijital panoptikonda gözetim, tek tek bireylere dağıtılmıştır. Bu da gözetimi son derece verimli yapmıştır.

Akıllı politikada egemenlik ilişkileri kesinlikle görünmez. İktidara tabi olanlar bu tabiiyetlerinin farkında değildir. Tabiiyetlerini ekonomik alanda tüketerek, sosyal alanda da like’ layarak ve hiper iletişime tabi olarak gösterirler. Bu nedenle de kendilerini özgür hissederler. Yani iktidar, kendisini özgürlük olarak sunmaktadır. Psikopolitikanın egemenlik ilişkileri incelikli bir biçimde, görünmez şekilde işlemektedir. Bu yüzden de her zaman bir özgürlük yanılsaması barındırır. Burada özgürlük bir yanılsamadır; çünkü bastıran bir iktidar değil, sömüren bir iktidar söz konusudur ve bu sömürü göze batmayacak, görünmeyecek şekilde yapılmaktadır. Herkes her konuda özgür seçimler yaptığını düşünmektedir. Ancak aslında söz konusu olan, kendilerine iktidarca sunulanlar arasından seçim yapmaktır. Gündelik yaşamdan siyaset alanına, toplumun her alanında yapılan seçimler aslında seçenler için önceden iktidarca yapılmış seçimlerdir.

Özgürlüğün temelinde, kendimiz hakkındaki enformasyonu kendimizin belirleyebilmesi vardır. Ancak günümüzde “kendimizi hiçbir talimat, hiçbir zorlama olmaksızın gönüllü olarak gözler önüne seriyoruz. Verilerimizi, kendimize ilişkin enformasyonu, hakkımızda kimin, ne zaman, hangi vesileyle, neyi bildiğini bilmeksizin gönüllü olarak internete koyuyoruz”.¹¹⁷ Geç modern dönemin iktidarı da bu verileri kullanarak vatandaşlarına seçeneklerle dolu bir özgürlük ortamı sunmaktadır. “İnsanların kendi iradeleriyle kendilerini düzene sokmasını ve optimize etmesini” beklemektedir. “Böylelikle de üstesinden gelmesi gereken bir dirençle” de karşılaşmamaktadır. Sonuçta büyük bir çabaya ve zor kullanmaya gerek kalmadan tahakkümünü de uygulamış olmaktadır.¹¹⁸

Biyosiyasette Foucault, sömürünün başkalarının, özgürlük gibi algılatılarak, bireyin bedeni üzerinden işlediğini belirtir. Han ise sömürünün, yine aynı şekilde özgürlük yanılsaması eşliğinde, bireyin kendisi üzerinde kendisi tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir. Psikopolitikayı biyosiyasetten ayıran nokta, neoliberal rejimin kendi kendini sömürüye açık doğasıdır.

Neoliberalpsikopolitika giderek daha incelikli sömürü biçimleri icat ediyor. Çok sayıdaki kendini yönetme atölyeleri, motivasyon artırıcı haftasonları, yaşam koçları, kişilik geliştirme seminerleri ve zihin antrenmanları kendini optimize etme ve verimliliği artırma konusunda sınır olmadığı vaadini dile getiriyor (...) İyi bir hayat tasası değildir kendini optimize etme çabasının ardındaki. Bizzat sistemik zorlamalar, ölçülebilir Pazar başarısıdır bunu zorunlu kılan.¹¹⁹

Kendini sürekli optimize etme ile sistemin optimizasyonu birbiriyle örtüşmektedir. Kendini sürekli optimize etme bu nedenle yıkıcıdır; zihinsel çöküşe neden olur. Performans öznesi kendini mükemmelleştirmeye çalışırken aslında kendini tümüyle sömürmektedir. Bu sömürünün sonu ise depresyon, burnout vb. gibi ruhsal rahatsızlıklar olmaktadır. Kendini optimize etme faaliyeti, “verimlilik ve performans uğruna her işlevsel zayıflığı, her zihinsel tıkanmayı tedaviyle gidermeyi” amaçlar. “Neoliberal rejimin öznesi kendini optimize etme buyruğuyla, sürekli olarak daha fazla performans gösterme baskısıyla harap olur”.¹²⁰ Han için tedavi, aslında öldürmedir. Maksimum performansın harap ettiği özne, yeniden maksimum performans için tedavi edilir. Bu kısır döngü sürekli tekrarlanır. Tedavi, performans öznesinin yeniden ölümü için sürekli öldürülmesinden ibarettir.

Psikopolitikada pasif gözetlemenin yerini aktif yönlendirme almıştır. Psikopolitika, bedene yönelen biyosiyasetin aksine tamamen ruha ve özgür iradeye yönelmiş, özgürlüğü büyük bir krize sokarak beslenen iktidardır. Artık beden üzerinde değil, ruh üzerinde egemenlik kurmak isteyen bir güç söz konusudur.

Biyosiyasetin disiplinci iktidarına olumsuzluk hâkimdir. Müsamahacı değil, kısıtlayıcıdır. “Bu anlamda da kaymağını alıp gerisini atma şeklinde çalışan egemen iktidarının olumsuzluğuna komşudur. Gerek egemen iktidarının gerekse disiplin iktidarının uyguladığı şey, yabancı bir gücün

¹¹⁶ A.g.e. s. 68.

¹¹⁷ Han, 2019, s. 20-21.

¹¹⁸ A.g.e. s. 25.

¹¹⁹ A.g.e. s. 37.

¹²⁰ A.g.e. s. 38-39.

sömürsüdür. İkisi de itaatkâr özneyi yaratır”.¹²¹ Disipline edici iktidarın biyosiyaseti, “ruhun gizli istekleri, ihtiyaçları ve arzuları barındıran derin katmanlarına nüfuz etmesine ve bunları hükmü altına almasına yetecek kadar incelikli değildir”.¹²²

Han, biyosiyasetin, ruhu sömüren neoliberal rejime uygun olmadığını söyler. Ona göre biyosiyaset psişik alana ulaşamaz. Neoliberal rejimin psikopolitik iktidarı, ruhu bilinçdışına kadar aydınlatmaya ve sömürmeye son derece uygundur.¹²³

Biyosiyaset biyolojik olanla, bedensel olanla ilgilidir. Ancak disiplin toplumunun mutasyona uğramış biçimi olan neoliberal toplum psyche'nin farkına varmıştır. Bu farkına varış, neoliberal kapitalizmin maddi olmayan şeyleri üretmeye olan yatkınlığı ile ilişkilidir. Yeni kapitalizm artık “enformasyon ve programlar gibi şey olmayan varlıklar” üretmektedir.¹²⁴ Bu nedenle üretici güç olarak beden de biyopolitik disiplin toplumundaki merkezi konumunu yitirmiştir. Verimliliği artırmak için gerekli olan şey bedensel dirençleri kırmak değil, psişik/zihinsel süreçleri optimize etmektir. “Bedensel disipline edilmiş yerini zihinsel optimizasyona bırakmıştır (...) Beden üretim sürecine doğrudan katılmaktan azledilmiş, estetik ya da sağlık amaçlı optimizasyonun konusu haline gelmiştir”.¹²⁵

Psikopolitik iktidar hem psikolojik hem de dijital teknikler kullanır. Ancak asıl potansiyelini dijital teknikler aracılığıyla sağlar. Psikopolitikanın en önemli ve etkili aracı Big Data (Büyük Veri)'dir. “Büyük veri, savruk bir yığından istendik kriterler ışığında kar edici ve sonuç alıcı bilgiyi/yöntemi/stratejiyi çıkarma oyunudur. Topladığı şeylerin kaynaklarına dair de herhangi bir sınırlama getirmemektedir. Öyle ki istediğini bir insanın kalp atışlarından ya da arkadaşıyla buluşmaya giden birinin otomobilindeki navigasyondan eş zamanlı elde edebilmektedir”.¹²⁶

“Big Data insan davranışlarının öngörülmesini mümkün kılar. Böylelikle de gelecek hesaplanabilir ve yönlendirilebilir hale gelir”.¹²⁷ Big Data sayesinde her durumda şeffaflaşan bireyler, özgünlüklerini ve özgür iradelerini kaybederler. “Big Data, toplumsal iletişimin dinamiklerine ilişkin kapsamlı bilgi edinmeyi sağlar. Bu bilgi, insan ruhuna nüfuz etme ve onu düşünce öncesi düzeyde etkilemeyi mümkün kılan bir iktidar bilgisidir”.¹²⁸

Big Data'da toplanan verilerle bireyler yalnızca birer sayıya, istatistiğe dönüştürülmektedir. Toplanan veriler bir kendilik bilgisi sağlamamaktadır; “ben kimim” ya da “onlar kim” sorularına yanıt niteliğinde değildir. Dolayısıyla yol gösterici bir özelliğe de sahip değildir; bireyler ne kendi kendilerinden ne de genel olarak sistemden kaygılanıp sorgulamaya gerek duymazlar. Data, politik ve ekonomik sistemin sürekliliği için gerekli olan sayılardan, oranlardan ibarettir; gerçek, mutlak bilgi değildir. Hatta mutlak cehalettir.

Han akıllı telefonu akıllı iktidarın göstergesi olarak görür ve onun psikopolitik iktidara boyun eğilmesini sağlayan kutsal bir nesne olduğunu söyler. Bir tabi kılma aracıdır. İnsanın kendisini kontrol etmesine hizmet eder. Akıllı telefon sayesinde iktidar gözetim işini bireylere devrederek verimliliğini de büyük ölçüde artırmıştır. “Akıllı iktidar bilinçli ve bilinçdışı düşüncelerimizi okur ve değerlendirir. İnsanların kendi iradeleriyle kendilerini düzene sokmasını ve optimize etmesini bekler. Böylelikle de üstesinden gelmesi gereken bir dirençle karşılaşmaz”.¹²⁹ Big Data, kapalı panoptikonu açık panoptikon haline getirmiştir. Bu açık panoptikonda Big Data ile amaçlanan, bir egemenlik bilgisi elde etmektir. Böylece “muhataplar farkına bile varmadan insan ruhuna müdahale etmek ve onu etkilemek” mümkün olmaktadır.¹³⁰

¹²¹ A.g.e. s. 30.

¹²² A.g.e. s. 30.

¹²³ A.g.e. s. 30.

¹²⁴ A.g.e. s. 32.

¹²⁵ Han, 2019, s. 33.

¹²⁶ Demir, 2021, s. 95.

¹²⁷ Han, 2019, s. 21.

¹²⁸ A.g.e. s. 21.

¹²⁹ A.g.e. s. 25.

¹³⁰ Han, 2021, s. 31.

Günümüzde en mahrem bilgilerimizi bile veri kullanıcılarına, hiçbir zorlamaya maruz kalmadan, gönüllü olarak teslim ediyoruz. Han'a göre, "üzerimize bizi tümüyle aydınlatan bir ışık tutulmasına" izin vermekteyiz. Bu durum Han için, hâkimiyet ile özgürlüğün aynı şey haline geldiğinin kanıtıdır. "Özgürlüğün ifadesi olarak sınırsız iletişim bütünlüklü bir gözetlemeye" dönüşmüştür.¹³¹ Özellikle pandemi süreci ile "biyopolitik gözetleme rejiminin" küresel olarak hiç itirazsız kabulü mümkün hale gelmiştir.

Han'a göre Big Data ikinci aydınlanmadır. Ancak ikinci aydınlanma ile ortaya çıkan dataizm, Aydınlanma projesinin devamı ya da güncellenmesi değil, aksine, sonudur. İlk aydınlanmanın inanç sistemi özgür iradeyi varsayan eyleme dayanmaktadır. Burada insan bilginin asıl faili ve öznesidir. İkinci aydınlanmada söz konusu olan ise eylemlerin operasyonel hale gelmesi, hesaplanabilir ve kontrol edilebilir bir sürece tabi olmalarıdır.¹³² Bilgi artık makinelerce üretilmekte, insan bilginin asıl faili olmaktan çıkarılmakta, bir veriye dönüştürülmektedir. "İkinci aydınlanmanın buyruğu, "her şey veri ve enformasyon olmalıdır" şeklindedir. İkinci aydınlanma, salt verilerle işleyen bilginin devridir".¹³³

Özetle, neoliberalizm bir hiper kapitalizmdir. İnsan kişiliği, ruhu, tüm yaşamı ticari bir değere dönüştürülmüştür. Artan dijitalleşmeyle birlikte insan yaşamı kolayca, hızlıca ve geniş biçimde sömürülebilmektedir. Bu durum karşısında Han, "insan yaşamının ticari olarak bütünüyle sömürülmesine karşı koyan yeni yaşam biçimlerinin" geliştirilmesi gerektiğini söyler.¹³⁴ Hiper kapitalizm, dijital bir totaliterlik biçimidir. Toplu gözetimi, toplu sömürüyü ve toplu iletişimi aynı potaya sokmaktadır. "Güvenlik adına her şeyi denetim ve gözetime tabi kılan bir toplumun totaliterizme düşmesi" kaçınılmazdır.¹³⁵

Bugün hakkımızda yüz veya bin verinin toplanmasına, yüklenmesine, iletilmesine ve satılmasına hiç itirazımız olmuyor (...) Hiçbir cebir, hiçbir emir ve yönerge olmadan gönüllü olarak kendimizi ifşa ediyoruz. Kendimiz hakkındaki her türlü veri ve bilgiyi gönüllü olarak ağa koyuyor ve hakkımızda kimin, ne zaman, hangi vesileyle, hangi bilgiyi edineceğini bilmiyoruz (...). Bugün sadece devlet gözetiminin kurbanları değil, aynı zamanda sistemin faal unsurlarıyız. Gönüllü olarak özel koruma alanlarından vazgeçiyor ve kendimizi içimize nüfuz eden ve üstümüze ışık tutan dijital ağlara maruz bırakıyoruz.¹³⁶

Han, söz konusu dijital veri totaliterizmi tehdidine karşı toplu bir direniş örgütlenmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre ihtiyacımız olan şey, "dijital Aydınlanma'nın köleliğe dönüştüğü konusunda bizi aydınlatacak üçüncü bir Aydınlanma'dır".¹³⁷ Veri sınırlaması getirmek, verileri belirli süreler dâhilinde saklayıp, bu süre dolduğunda imha etmek gibi somut çözümlerden çok, zihniyet değişiminin öneminden bahsetmektedir Han. Dijital panoptikonun yalnızca mahkûmu değil, faili de olduğumuz konusunda farkındalığın oluşması gerektiğini belirtir. "Yeni egemenlik bize suskunluk dayatmadığı gibi bizi sürekli paylaşmaya, katılmaya, görüşlerimizi, ihtiyaçlarımızı, arzularımızı ve eğilimlerimizi iletişimin dolaşımına sokmaya, hatta hayatımızı anlatmaya teşvik etmektedir".¹³⁸ Han'ın farkındalık oluşumuna dair görüşü şimdilik bir ideal gibi görünmektedir. Susmamayı, görünürlükte devamlılığı teşvik eden bu sistemde teşvik eden de teşvik edilen de aynı olduğu ve her ikisi de sistemin devamlılığı için çalıştığı sürece bu idealin gerçekleşebileceğine dair bir öngörde bulunmak zorlaşmakta, hatta imkânsızlaşmaktadır.

Han, bu imkânsızlığın da farkındadır. Direnişin önündeki en büyük engel olarak özgürlük sorununu görmektedir. Herkes, kendisini dijital panoptikonun içerisinde özgür hissetmektedir. Özgür olmadıklarının, gözetim altında olduklarının da farkında değildirler bu nedenle. Yani dijital panoptikon özgürlük sağlayıcıdır, özgürlüğe engel değildir.

¹³¹ Han, 2023, s. 68.

¹³² Han, 2018d, s. 11.

¹³³ Han, 2019, s. 65.

¹³⁴ Han, 2021, s. 29.

¹³⁵ A.g.e. s. 32.

¹³⁶ A.g.e. s. 34.

¹³⁷ Han, 2019, s. 65.

¹³⁸ Han, 2021, s. 33.

Han'a göre içinde bulunduğumuz dünyada egemen, Big Data'nın sahibi hiper kapitalizmdir. Hiper kapitalizmin aracı özgürlüktür. Özgürlüğe bağlılık dijital panoptikonla sağlanır. Dijital denetimin ihtiyacı olan şeffaflık, sorunsuz özgürlük fikri ile gerçekleşir. Şeffaflığın sonucu yorgun düşmüş, depresif, tükenmiş bireylerdir. Bu bireylerin savaşı kendilerine yöneliktir ve bir araya gelerek özgürlüklerinden feragat ederek, örgütlü bir direnişle hiper kapitalizmi yok edecek idrake sahip değillerdir. Onlar, dijitalleşmenin yarattığı yeni varlıklardır: Tasarlanmış, proje öznelere.

Geç modern toplumun psikopolitik siyasetinin başlıca gözetim aracı şeffaflıktır. Şeffaflığın ideolojileştirilmesi ve totaliterleştirilmesi Han'ın başlıca sıkıntılarıdır. Ona göre şeffaflık tek tek bireyleri ve topyekûn toplumu, dijital panoptikonun hem mağduru hem faili hem de kölesi yapmıştır.

Günümüz toplumunun tüm olumsuzlukların tasfiye edildiği, olumlulukların her yeri işgal ettiği bir performans ve başarı toplumu olduğunu daha önce belirtmiştik. Toplumdaki söz konusu olumluluk, her şeyi şeffaflaştırmaktadır. Dolayısıyla günümüzün performans ve başarı toplumu, olumluluk toplumu olmasının yanı sıra, aynı zamanda şeffaflık toplumdur.

Geç modern toplumdaki şeffaflık istenci, enformasyonun özgürlüğü içindir. Şeffaflık sayesinde her şey enformasyona dönüştürülebilmektedir. Şeffaflık ötekini, yabancıyı ve başkayı sınırsız iletişimin önünde engel olarak gördüğü için ortadan kaldırmıştır. İletişimde hızı sağlayan şeffaflıktır. Ötekinin olumsuzluğu, farklılık ve çeşitliliğin olumluluğuna dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle farklılık ve çeşitlilik iletişime açık hale getirilmiştir; çünkü öteki, iletişime geçmeye izin vermez.¹³⁹

Şeffaflık zorlaması, topluma ve bireylere yöneltilmiş bir şiddet biçimi olmasına rağmen, toplum tarafından bu şekilde algılanmaz. Şeffaflık, bir özgürlük ve kendini ifade etme biçimi olarak neredeyse tüm toplumca kabul görür. Bu kabul hem toplum üzerindeki iktidarı görünmez, ekonomik ve etkili yapar, hem de kapitalizmin bir numaralı aracı haline gelir. Şeffaflık, neoliberal sistemin olmazsa olmazıdır. Çünkü şeffaflık enformasyon artışını, enformasyon da ekonomik büyümeyi ve hızı sağlar; üretimi artırır. Bu anlamda şeffaflık, neoliberal bir dispozitivdir.

Han'a göre şeffaflık, günümüzün başarı ve performans toplumunun kişiler üzerine yüklediği başlıca sorumluluktur. Hatta şeffaflık günümüzde zorunludur. Çünkü bireylerin sistem için işlevsel katkıları bu şekilde sağlanabilmektedir. Şeffaflık aygıtı, sisteme topyekûn bir uyum için kullanılır. "Sanki herkes herkesi gözlüyormuş gibi bir uyumluluk etkisi" yaratarak, toplumsal sapmaların engellenmesini sağlar.¹⁴⁰ Şeffaflığın sistem için işlevsel olabilmesi, bireyleri ve tüm toplumu aynılaştırmakla sağlanabilir. Söz konusu aynılık ve uyumla mevcut politik ve ekonomik sistemi sorgulayabilecek olumsuzluklar bertaraf edilmiş olur.

Bu bağlamda Han'a göre şeffaflık totaliterdir. Çünkü toplumu hizaya getirmeyi amaç edinmiştir. Bu hizaya getirme, insanı şeffaf olmaya zorlar ve sistemin istikrarının sağlanması noktasında insanı işlevsel bir öge haline getirir. Şeffaflığın şiddeti de buradan gelir.¹⁴¹

Han'a göre şeffaflık, "tüm toplumsal, ekonomik ve politik süreçleri etkisi altına alan ve onları esaslı bir değişime tabi kılan sistemik bir zorgudur".¹⁴² Şeffaflık zorlaması ile iletişimde farklı düşünceler ortadan kalkmış olur. Böylece öteki de yok edilmiş olur. Şeffaflık, toplumun her alanında aynılığın iletişimini sağlar ve böylece sistemin devamı sağlanır. Şeffaflık, ötekinin yok olması ile kişilerin geçirgen hale gelip aynılığın ile totaliter bir şiddete dönüşmüştür. "Şeffaflığın politikası bir aynılık diktatörlüğüdür".¹⁴³

İnsan, görülemez, dokunulamaz, gizli, kendisine özel, ötekini geçirmez, ötekine karşı mesafeli haldeyken; mahremiyete sahipken bireydir. Şeffaflık, yarattığı mesafesizlik ile bir hafifmeşreplik yaratmıştır. Hafifmeşreplik ile ifade edilmek istenen, azami seviyeye çıkarılan özgürlük anlayışı ile tüm baskı ve kuralların asgari düzeye indirildiği, tüm bariyer ve yasakların ortadan kaldırıldığı olumluluğun sınırsızca, sorgusuzca, hiçbir bastırma mekanizmasına gerek duymadan yayılma

¹³⁹ Han, 2019, s. 19.

¹⁴⁰ A.g.e. s. 19.

¹⁴¹ Han, 2021, s. 44.

¹⁴² A.g.e. s. 43.

¹⁴³ Han, 2018b, s. 105.

potansiyelidir. Bu yayılma ötekini yok etmeye, herkesi, her şeyi benzeşime sokarak ötekinin oluşumunu engellemeye yöneliktir. Bu durum bireyliği yok etmiş, kişiyi, ötekine karşı geçirgen hale getirmiştir. Bu da şeffaflığın şiddetidir. “Kişinin bütünlüğüne belli bir erişilmezlik ve geçirmezlik de dahildir ve lazımdır. Kişinin baştan aşağı didiklenmesi bir şiddettir”.¹⁴⁴

Genelleşmiş hafifmeşreplik, her türlü olumsuzluktan azade olmayı amaç edinmiş, aşırılıkların ve aşırı ölçüde olumluluğun hüküm sürdüğü başarı ve performans toplumunu şeffaflık toplumu haline getirmiştir. Şeffaflık toplumunun, siber kapitalizmin stratejik bir parçası; önemli bir aracı olduğu söylenebilir. Şeffaflık, kontrol mekanizmaları için gerekli olan verileri sağlar. Toplumdaki olumluluk da bu durumun algılanmasını engelleyici rol üstlenir.

Aynılığın aşırılığı, aşırı kiteselleşme, aşırı bolluk, aşırı üretim, aşırı tüketim, aşırı iletişim, aşırı birikim, aşırı haber, aşırı enformasyon, aşırı görünürlük vb. sonucunda gerçekleşir. Tüm bunlar olumlu olarak algılandığı için şiddet olarak hissedilmez. Ancak söz konusu şiddet, olumluluğun şiddetidir ve dijital mahkûmiyet içinde sessizce işlediğinden, yok gibi görünmektedir. Ancak Han’a göre “şiddete yalnız *çok az* değil, *çok fazla* da götürür, yalnız *yapmaya-izin-olmayışın olumsuzluğu* değil, *her-şeyi-yapabilme olumluluğu* da şiddettir”.¹⁴⁵ “Şiddet yalnız infazın veya dışlamanın olumsuzluğu değil, ifratın ve aşırılığın olumluluğudur. İfratın olumlu şiddeti, eksikliğin veya yoksunluğun olumsuz şiddetinden çok daha tehlikelidir. Eksiklik doyma noktasına erince doğal olarak biterken, aşırılık bir son nokta tanımaz”.¹⁴⁶

Dijital dünya aritmetik ve matematik imparatorluğunu, aynılıklar terörünü doğurmuştur. Hesaplamaya dayalı dijital toplumda sayılamayan her şey yok hükmündedir. Dijital güç yapıları her şeyin numaralandırılmasını talep etmektedir. Böylece nicel olarak belirlenmiş, sınıflandırılmış çokluklar meydana getirilmiş olur. Söz konusu çokluklar, atomize olmuş bireylerin çokluğudur. Dijital dünyada her şeyin sayısal olması her şeyi aynı kılar. Şeffaflık, “ötekini, yabancıyı, sapkını ortadan kaldıran bir uyum baskısı” doğurmuştur.¹⁴⁷ Çağımız hesaplama ve kontrole dayalı siberetik çağdır. Günümüzdeki siber kapitalizm, telekomünikasyon ve bilgisayarın gelişimi sonucu ortaya çıkan kolektif istihbarat ile iş görmektedir. Sayısal hesaplamalar aracılığıyla sosyal ağlar, arama motorları vb. programlanmakta ve böylece bireyler arası aynılık sağlanmış olmaktadır. Kontrol mekanizmaları, kontrolü sağlayabilmek için bireyleri düzenlemektedir. İlgi alanlarına yönelik aramalar aracılığıyla pek çok portal tarafından bilgilerimize ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Han, şeffaflığın güven yaratacağına dair inancı yanlış bulur. Ona göre şeffaflık, tam aksine, güvenin olmadığı bir toplumda varlık kazanabilir. “Güven, bilmekle bilmemek arasındaki bir boşluk durumunda söz konusudur ancak. Baştan her şeyi biliyorsam, güvene gerek kalmaz. Şeffaflık her türlü bilgi yoksunluğunun elimine edildiği bir durumdur. Şeffaflığın hüküm sürdüğü yerde güvene yer yoktur”.¹⁴⁸

Aynılıklar terörünün cehennemi, iletişimin en yüksek hıza ulaşması ile mümkün olabilmektedir. Ötekinin, olumsuzluğunun yokluğu ile başkılığa izin vermeyen aynının pürüzsüz alanı oluşturulmuştur.¹⁴⁹ Böylece pürüzsüz bir iletişim sağlanmıştır. “Pürüzsüzün pozitifliği enformasyonun, iletişimin ve sermayenin dolaşımını hızlandırmıştır”.¹⁵⁰ Ötekine karşı geliştirilmiş bağışıklık savunması iletişimin hızlanması için büyük engeldir. Bu savunma, “sınırsız iletişim alış-verişini durdurur”.¹⁵¹ Şeffaflık aygıtı, sınırsız iletişimin hız kazanması için gerekli olan, sır, yabancılık ve başkılığın ortadan kaldırılması için kullanılır. Bunu da gönüllü bir soyunma aracılığı ile yapar; hiçbir zorlamaya gerek duymaz.

Olumluluk toplumunun mikrofiziksel şiddetinin oluşumu için gerekli olan ortamı, olumsuzluk toplumunun Kartezyen Ben düşüncesinin yerini alan Postkartezyen Ben anlayışı sağlar. Kartezyen ben, öteki ile sınırları net biçimde çizilmiş, kesin, değişmez, sağlam karakter ve kimliğe sahip itaatkâr

¹⁴⁴ A.g.e. s. 104.

¹⁴⁵ Han, 2018b, s. 88.

¹⁴⁶ A.g.e. s. 120.

¹⁴⁷ Han, 2019, s. 81.

¹⁴⁸ Han, 2021, s. 44.

¹⁴⁹ Han, 2018d, s. 27.

¹⁵⁰ A.g.e. s. 12.

¹⁵¹ Han, 2019, s. 86.

öznedir. Bu itaatkâr özne disiplin toplumuna aittir. Başarı ve performans toplumunun öznesi postkartezyen beni ise oldukça esnektir; kimliğini kurmasını sağlayacak ötekinin olumsuzluğundan yoksundur. Zoru kendi üzerine uyguladığından, karşısında bir hükmeden ve düşman yoktur. Bu durum onun söz konusu sağlam kişiliği oluşturmasını engeller. Dolayısıyla sağlam bir karaktere sahip olmaz; hatta karakersizdir.

Han için sosyal medya, ötekilerin dikkatlerini çekmeye odaklanmış Postkartezyen Ben'lerin yığılaştığı yerdir. Postkartezyen Ben'in olumluluğu ile Kartezyen formül tersyüz edilmiştir: “Varım, o halde alışveriş yapıyorum. Varım, o halde düş kuruyorum, hissediyorum, seviyorum, kuşkulaniyorum, evet düşünüyorum, sum ergo cogito”. Postkartezyen Ben, Kartezyen Ben'in mesafelendirmesinden yoksundur; kimliğini oluşturmak, kendini kurmak için reddetmek zorunda olduğu ötekine ihtiyaç duymamaktadır. “Düşünüyorum, o halde varım” ifadesi, “varım, o halde düşünüyorum” ile yer değiştirmiştir. Sosyal ağlardaki şişkin ego, bu değişimin en açık göstergesidir. Bu ağlarda bağıra bağıra ben varım” denmektedir. “Sınırsızlaşmış ağın mekânında ötekine karşı korunan ve sınır çeken değil, ötekinin dikkatini çekmeye çalışan bir ben ile karşı karşıyayız”.¹⁵² İşte Ben, bu amaç için şeffaflaşmaktadır.

Aslında burada ötekinin tamamen yok olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü aynılıklar denizinde, dikkatini çekmeye çalıştığımız ötekiler vardır; ancak bu öteki, immünolojik anlamdaki öteki değildir. Ben ile aynı; ancak benin dışında bir öteki yine de mevcuttur. Burada öteki, yok edici değil, aynılaştırıcı; etkin değil, seyircidir. Öteki, dikkatlerini çekebilmek için vardır. Ben, ötekinin dikkatini ve ilgisini üzerinde toplamaya odaklanmıştır.

İnsanlar kendilerini öteki ile karşılaştırıp, farklılıklarını şeffaflaştırmamaktadır. Bunun yerine, kendilerini kendilerinin aynıları; yani öteki olmayanlar ile karşılaştırarak, aynılıklarını şeffaflaştırmaktadır. Dijital dünyanın farklılıkları yok etmesi özneyi dağıtmıştır. Bu dağılmada Makrofiziksel yıkmanın olmazsa olmazı ötekinin olumsuzluğu ortadan kalkmıştır. Mikrofiziksel şiddet özneleri aşırı ölçüde aynılığın içine hapseder ve onları olumluluğa yönlendirir ve böylece özneyi dağıtarak içeriğinden arındırır.¹⁵³

Han, günümüz toplumunu kuşatan şeffaflık tutkusunu yenmemiz, bunun yerine mesafe tutkusunu geçirmemiz gerektiğini belirtir. Çünkü enformasyonun ve iletişimin hızlı dolaşımı, mesafe ve utancın şeffaflık adına ortadan kaybolmasına neden olmuştur. İnsanların çekilebileceği mahrem alanlar sürekli artan şekilde şeffaflaştırılmakta, ışıklandırılmakta ve tüketilmektedir. Bu da dünyayı gün geçtikçe daha utanmasız ve daha çıplak bir hale getirmektedir.¹⁵⁴ “Denetim toplumu, öznenin dış bir zorlamayla değil de, bizzat kendisinin ürettiği bir ihtiyaç doğrultusunda soyunarak kendisini ifşa ettiği, başka bir deyişle özel alanından vazgeçme korkusunun bu alanı utanmazca teşhir etme ihtiyacına boyun eğdiği bir ortamda tamamına ermekte ve yetkinleşmektedir”.¹⁵⁵

Oysaki insan, “ötekinin bakışından uzak, kendi başına kalabileceği alanlara ihtiyaç duyan” bir ruha sahiptir. Tümüyle ışıklandırılmak, şeffaflaşmak onu ruhsal bir tükenişe, kendiliğindenliğini yitirmesine sürükler. Şeffaflık toplumu, kişisel olanı tümüyle devreden çıkarmıştır.¹⁵⁶ Şeffaflık toplumu bir teşhircilik toplumdur. Şeffaflık her şeyi sergilenecek hatta sergilenmesi gereken bir şeye dönüştürmüştür. Sergi değeri her şeyin ölçütü haline gelmiştir.

Geç modern toplumda dijital denetimin hüküm sürdüğü yeni toplumsal duruma Han, “enformasyon rejimi” adını vermiştir. Enformasyon rejimi, “algoritmalar ve yapay zekâ kullanılarak enformasyonun ve işlenmesinin toplumsal, ekonomik ve politik süreçler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu” tahakküm biçimidir. Enformasyon rejiminde güç ve iktidar elde etmek için üretim araçlarına değil, “psikopolitik izleme, davranış kontrolü ve tahmin için kullanılan enformasyonlara” sahip olmak gerekmektedir.¹⁵⁷

¹⁵² Han, 2018b, s. 111.

¹⁵³ A.g.e. s. 79.

¹⁵⁴ Han, 2017, s. 18.

¹⁵⁵ Han, 2021, s. 49.

¹⁵⁶ Han, 2017, s. 17.

¹⁵⁷ Han, 2022, s. 7.

Han'a göre enformasyon rejiminin başlıca politikası görselleştirmedir. Bu görselleştirme politikasının adı da şeffaflıktır. “Şeffaflık, enformasyon rejiminin sistematik bir zorlamasıdır”.¹⁵⁸

Han'a göre günümüzün başarı ve performans toplumunda pornografik sergilemeye dayalı şeffaflık ile panoptik kontrol iç içe geçmiştir. Enformasyon rejimi gözetimi, veri/data üzerinden sağlar. “Dijital enformasyon teknolojisi iletişimi gözetime dönüştürür. Ne kadar çok veri üretirsek, ne kadar yoğun iletişim kurarsak, gözetim o kadar verimli hale gelir. Bir gözetleme ve teslimiyet aygıtı olarak cep telefonu, özgürlük ve iletişimi sömürür”.¹⁵⁹ Teşhircilik, dijital panoptikon için vazgeçilmesi imkânsız başlıca kaynaktır; çünkü insanlar herhangi bir dış zorlama olmaksızın kendi kendilerini sahnelemektedir.

Han'a göre günümüzün başarı ve performans toplumunda hâkim olan kontrol, dijital panoptikon ile sağlanmaktadır. Bu panoptikon Bentham'ın panoptikonundan farklıdır. Hiçbir prangaya, duvara, kapalı mekâna ihtiyaç duymaz. Enformasyon rejiminin hapisanesi şeffaftır. Artık panoptikonun dışı diye bir şey yoktur. İçerisini dışarıdan ayıran bir duvar yoktur.¹⁶⁰ Her zaman, her yerde görülebilir olma durumu söz konusudur. Panoptik bakış yalnızca kapalı mekânlarda değil, dijitalliğin olduğu her yerdedir. Her ağ kullanıcısı izlenebilir, geçmişi gözden geçirilebilir. Sınırsız iletişim ve özgürlük, topyekûn kontrol ve gözetime dönüşmüştür. Sosyal medya, toplumsal olanı gözetleyen ve sömüren bir dijital panoptikon halini almıştır.¹⁶¹ “Bugün gözetim özgürlüğe bir saldırı olarak yaşanmıyor. Daha ziyade özgürlük ve kontrol örtüşüyor. Kişi böylece kendini gönüllü olarak panoptikonun bakışına açıyor. Şeffaf kullanıcı hem kurban hem faildir. Herkes ağların panoptikonunu elbirliğiyle inşa eder. Özgür iletişim ve panoptik kontrol iç içe geçer ve ayırt edilemez hale gelir”.¹⁶²

Han'a göre şeffaflık zorlaması ve dijital panoptikon ekonomik bir buyruktur; çünkü kişi her yönüyle tanındıkça ekonomik randıman da artar. “Enformasyon rejimi, gözetim kapitalizmine dönüşen ve insanları veriye ve tüketim hayvanına indirgeyen enformasyon kapitalizmiyle bağlantılıdır”.¹⁶³ Enformasyon kapitalizminde soyunmak kendi kendini sömürüye, iletişim de bir ticarete dönüşmüştür. Ancak soyunanlar ne sömürüldüklerinin ne de iletişimlerinin bir ticarete dönüştüğünün farkındadırlar. “Şeffaf müşteri dijital panoptikonun yeni mahkûmu, homo sacer'idir”.¹⁶⁴

Bentham'ın panoptikonunda gözetim, toplumun denetimi, disiplini ve ıslahı masrafsızca, yorulmadan, zahmetsizce gerçekleştirilebilmektedir. Bu anlamıyla da oldukça ekonomiktir. Ancak panoptik gözetimin ekonomi ile ilişkisi performans ve başarı toplumunda oldukça farklıdır. Bizzat gözetim altındakiler ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Dijital panoptikonun verimliliği, gözetim altındakilerin sistemle gerçekleştirdiği iş birliğinden kaynaklanmaktadır. “Bentham'ın panoptikonunun sakinleri disipline edilme amacıyla birbirlerinden yalıtılır ve birbirleriyle konuşmaları yasaktır. Dijital panoptikonun sakinleriyse birbirleriyle yoğun bir iletişime girer ve kendi arzularıyla her şeylerini ifşa ederler”.¹⁶⁵

Günümüzde gözetim devleti ile pazar birbiriyle örtüşmüştür. Big Data ile ticari hale getirilen kişisel veriler büyük şirketlerce paraya çevrilmektedir. Şirketlerce insanlar, “ekonomik olarak sömürülebilecek veri paketleri” olarak görülmektedir.¹⁶⁶

Veri şirketi Acxiom üç yüz milyon ABD vatandaşının, yani neredeyse nüfusun tamamının kişisel verileriyle ticaret yapmaktadır. ABD vatandaşları hakkındaki bilgisi FBI'inkinden daha fazladır. Acxiom insanları 70 kategoriye ayırır. Kataloglarında insanlar meta gibi sunulur. Burada her ihtiyaca göre satılık bir şey mevcuttur. Düşük ekonomik değere sahip insanlar waste, yani çöp olarak tanımlanır. Pazar değeri yüksek tüketicilerse shootingstar grubunda yer alır. 36-45 yaş grubundaki bu hedef kitle dinamik, sabahları koşmak için erken kalkan, evli ama çocuksuz, gezmeyi seven ve Seinfeld dizisini seyreden insanlardan oluşur. Big Data yeni bir dijital sınıflı toplumun oluşmasına yol açar. Çöp

¹⁵⁸ A.g.e. s. 11.

¹⁵⁹ A.g.e. s. 10.

¹⁶⁰ Han, 2017, s. 72.

¹⁶¹ Han, 2019, s. 18.

¹⁶² Han, 2018b, s. 108.

¹⁶³ Han, 2022, s. 7.

¹⁶⁴ Han, 2017, s. 71.

¹⁶⁵ Han, 2019, s. 18.

¹⁶⁶ A.g.e. s. 72.

kategorisindeki insanlar en alt sınıfı oluşturur. Derecesi kötü olan insanların kredi talebi reddedilir. Böylece panoptikonun yanında bir de Bannoptikon ortaya çıkmıştır. Panoptikon, sistemin içindekileri gözetler. Bannoptikon'sa sisteme yabancı ya da düşman gördüklerini istenmeyen kişiler olarak saptayarak bunları dışarıda bırakan bir aygıttır. Klasik panoptikon disipline etmeye yarar. Bannoptikon ise sistemin güvenliğini ve verimliliğini sağlar (...) Bannoptikonun en önemli görevi, atıkların değerli ürünlerden ayrılıp çöplüğe taşınmak üzere bir kenara konmasını sağlamaktır.¹⁶⁷

Bann İngilizce yasak anlamına gelmektedir.¹⁶⁸ Almanca'da ise sürgün, aforoz, sihir, büyü gibi anlamlara sahiptir.¹⁶⁹ Bu anlamlarıyla bannoptikona yasaklanmışların, sürgün edilmişlerin gözetimi diyebiliriz. Dijital panoptikonun Bentham'ın panoptikonundan diğer bir farkı da perspektifsiz olmasıdır.

Artık tek bir merkezden, despotik bakışın her şeye kadir gücü tarafından gözetlenmiyor olması ölçüsünde perspektifsizdir. Bentham'ın panoptikonunun temel ögesi durumdaki merkez-çevre ayrımı tümüyle yok olmuştur. Verimliliğini de buna borçludur. Bentham'ın panoptikonunun içinde yer alanlar gözcünün sürekli varlığının farkında iken dijital panoptikonun sakinleri özgür olduklarını zannederler. Bentham'ın panoptikonundaki yalıtılmış mahkumların aksine günümüz panoptikonunun sakinleri birbirleriyle yoğun bir şekilde iletişimde bulunur ve ağırlar kurarlar.¹⁷⁰

Dijital panoptikon “gözetim devleti” kavramı ile tanımlanamaz; çünkü hiç kimse kendisini gözetleniyormuş ya da tehdit ediliyormuş gibi hissetmemektedir; burada herkes özgürdür. “Dijital panoptikon, sakinlerinin kendilerini gönüllü olarak sergilemesinden yararlanır. Kendini sömürme ve kendini ışıktandırma da aynı mantığı izler. Her seferinde özgürlük sömürülür. Dijital panoptikonda enformasyonu irademiz dışında elimizden alan bir Big Brother bulunmaz. Kendimizi kendi isteğimizle sergiler, hatta çıplaklaştırırız”.¹⁷¹ Psikopolitik gözetimin birincil kaynağı şeffaflıktır. Performans toplumunda söz konusu olan bize dost bir Big Brother'dır. Bu dostluk, gözetimi verimli hale getirmiştir.

Bentham'ın panoptikon modeli, “insanların içine kapatıldığı her türlü disipline edici ortama uygundur ve sakinlerinin çok başarılı bir şekilde gözetlenmesini mümkün kılar”.¹⁷² Söz konusu dijital panoptikon ise dijital kontrol toplumunda Bentham'ın panoptikonundan çok daha etkin bir konumdadır. İnsan davranışını yalnızca gözetlemekle kalmaz, onu psikopolitik bir yönlendirmeye de tabi kılar. Son derece etkili bir kontrol sağlar. “Kontrol toplumu, öznesi dış bir zorlama sonucu değil kendi ihtiyacı nedeniyle soyunduğunda, özel ve mahrem alanını yitirme korkusu bunları utanmazca teşhir etme ihtiyacına yenik düştüğünde mükemmelliğe” ulaşmıştır.¹⁷³

Günümüzün postmodern/enformasyon/ağ/risk/gözetim vb. toplumu dijital Big Data'nın egemenliği altındadır. Bu egemenlik özgürlüğün ihlali, ahlakın erozyonu gibi sonuçlara neden olsa da olumlu anlamda işe de yaramaktadır. 17 Kasım 2019'da Çin'de ortaya çıkan ve 11 Mart 2020'de küresel salgın olarak ilan edilen COVID-19'la mücadele ve sürecin yönetimi açısından Big Data ve dijital gözetim teknolojilerinden büyük ölçüde faydalanılmıştır. Kapatılma sürecinde online hizmet ve uygulamalardan ziyadesiyle faydalanılmış, gerek devlet kurumlarında gerekse özel sektörde işler aksatılmadan yürütülmüştür. Big Data sayesinde hastalığın gerek bireysel gerek toplumsal gerekse küresel seyri gözetim teknolojileri aracılığıyla aşama aşama izlenebilmiştir. Ancak tüm bunların, kişisel mahremiyetlerin ve özgürlüklerin ihlal edilmeden yapılabilmesi ne yazık ki söz konusu değildir. Dijital gözetim ve denetim bir yandan hastalık riskini azaltmaya yararken, karantina sürecinin sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlarken, diğer yandan da mahremiyetin ve özgürlüğün ihlaline neden olmuştur. Bu durum, Big Data'nın ve dijital gözetim teknolojilerinin egemenliğindeki günümüz toplumunda kişisel hak ve özgürlüklere dair yeni hukuk normlarının oluşturulması gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

¹⁶⁷ A.g.e. s. 72-73.

¹⁶⁸ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

¹⁶⁹ www.tureng.com.tr/ 22.08.2019

¹⁷⁰ Han, 2017, s. 67-68.

¹⁷¹ Han, 2019, s. 46-47.

¹⁷² A.g.e. s. 63.

¹⁷³ Han, 2017, s. 68.

Sonuç olarak denilebilir ki, performans toplumu kesinlikle bir özgürlük toplumu değildir. Yepyeni zorunluluklar üretmiştir. Performans toplumu, efendi –köle diyalektiğinin tek bir vücutta birleşmesi, efendinin aynı zamanda köleye, kölenin de aynı zamanda efendiye dönüştüğü bir toplumdur. Üretilen yeni zorunluluklar, performans öznelere çalışma kamplarını yanlarında taşımaya mecbur bırakmıştır. Böylelikle herkes aynı anda hem köle hem efendi, hem tutuklu hem gardiyan, hem katil hem de maktuldür. Böylelikle herkes kendi kendisinin sömürücüsü ve sömürgesi haline gelmiştir. Bu durum, gözetimin özgürlüğe saldırı olduğu yönündeki bakışı yıkmıştır. Çünkü insanlar kendilerini panoptik bakışa gönüllü olarak teslim etmektedirler.

Sonuç

Şiddet, insanlık tarihinin en önemli sorunlarından biridir. Bu bağlamda Han da şiddete tarihsel olarak yaklaşmış, kavramsallaştırmalarını tarihsel süreçte şiddetin aldığı yeni biçimler doğrultusunda oluşturmuştur.

Toplumsal alandaki tüm değişimler, şiddet olgusunun değişimine de yol açmıştır. Şiddetin dönüşümü, toplumsal değişimlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Toplumdaki her değişim, kendisine uygun şiddet biçimlerini de üretmiştir. Şiddet her zaman, toplumsal bütünlüğü ve itaati sağlamak, toplumun mevcut düzenini devam ettirebilmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda şiddet, toplumsal düzen için bireylerin ve toplulukların gönüllü rızalarını, onlara hissettirmeden sağlamayı amaçlar.

Bu amaç doğrultusunda Han şiddeti üç tarihsel dönemleştirme içerisinde inceler. Genel kabulle geleneksel toplumlarda, Han'ın kullanımıyla modern dönem öncesinde şiddet, makrofiziksel bir şiddettir. Şiddetin makro boyutta olması, modern öncesi dönemde toplumun tamamı üzerinde tek bir egemen güç tarafından uygulanıyor olması ile ilişkilidir. Burada şiddet ibretlik güç gösterileri şeklinde, topluma açık olarak sergilenmektedir. Bedene yönelik fiziksel şiddet söz konusudur. Bu şiddet bir kurbana uygulanır, tüm toplum adına ve toplumun selameti için uygulanır. Toplumsal düzen ve sorunsuz itaat için seçilen kurban, egemenin baskı düzeninin simgesi olmaktadır. Han'ın kavramsallaştırması ile modern dönem öncesinde şiddet, dekapitasyona dayalı konfrontasyon şeklindedir. Yani öldürücü, kelle alıcı bir güç, açık, yüzyüze bir ibret gösterisi ile kendisine olan itaati sağlamlaştırmaktadır.

Modern öncesi dönemde kurban ritüelini bu kadar etkili kılan, toplumun bir olumsuzluk toplumu olmasıdır. Olumsuzluk toplumundan kasıt, toplumda ötekinin varlığıdır. Öteki burada benden, bireysel olandan, toplumdaki, cemaatten, herhangi bir ideolojiden, ırktan, medeniyetten, dinden vb. yabancı olanı, hatta mevcut ortaklıklara karşıt olanı ifade eder. Bu anlamda hem yabancı olandır, hem de yabancılaştırılabilir potansiyeli olandır. Öteki kendiliğinden var olabildiği gibi, bir şeyi, birisini, birilerini vb. ötekileştirmek de olasıdır.

Modern öncesi toplumda öteki, immünolojik yollarla yok edilmeye çalışılmıştır. İbretlik kanlı gösteriler, toplumsal bünyenin sağlığını bozan ötekinin bünyeden viral olarak yok edilmesini ve böylece toplumsal düzenin istikrarını sağlamaktadır.

Modern dönem toplumu da bir olumsuzluk toplumdur; çünkü modern toplumda da öteki varlığını sürdürmektedir. Burada da öteki immünolojik yollarla toplumsal bünyeden uzaklaştırılmak istenir. Ancak yöntem burada farklılaşmıştır. Viral yok edilmenin yerini viral uzaklaştırma almıştır. Toplumun ötekileri, toplumdaki uzakta, kapalı kurumlar içerisinde biyo-politik gözetime tabi tutulmaktadır. Doğrudan fiziksel şiddetin yerini uzmanların eline bırakılmış kurumsal şiddet almıştır. Burada da makrofiziksel şiddet söz konusudur. Hem kapalı kurumlar içerisinde olanlara makro boyutta bir şiddet uygulanarak toplumsal disiplin sağlanmaya çalışılmakta, hem de kurumların dışındakilere yansıtılan korku ile egemen gücün toplumsal düzeni sağlamada ne kadar etkili olduğunun mesajı verilmektedir. İbretlik güç gösterilerinin yerini, kurumsal panoptik gözetim almıştır. Dekapitasyona dayalı konfrontasyonun yerini, deformasyona dayalı kontaminasyon almıştır. Disipline edici güç, uzakta, kapalı kurumlar içinde egemenliğinin gücünü ve boyutlarını genişletmektedir.

Postmodern ya da Han'ın kullanmayı tercih ettiği şekliyle geç modern dönemde şiddetle ilgili pek çok şey değişiklik geçirmiştir. Geç modern toplum, içinde ötekini değil farklıyı, farklılıkları barındıran bir olumsuzluk toplumdur. Ötekini immünolojik yoldan yok etmenin ya da uzaklaştırarak

disipline etmenin yerini farklıyı hoşgörmek, ona tahammül etmek, onun yükünü üstlenmek almıştır. Toplumun patolojisi immünolojik enfeksiyondan enfarktüse dönüşmüştür. Ötekini toplumdan, benlikten atmaya, kovmaya, dışlamaya yönelik şiddetin yerini, ötekileştirilmeyip kabul edilen herkesin, herşeyin, daha doğrusu aynının yoğunluğunun ve aşırılığının, benliği ve toplumu doldurup, sıkıştırıp tıkamasının şiddeti almıştır. Artık kovulacak bir öteki yoktur ya da birileri, bir şeyler sırf kovmak için ötekileştirilmemektedir. Kabul gören her şey benliği, ruhu, sosyal sistemleri, ideolojileri, ekonomik sistemleri, siyasi sistemleri vb. içeriden yıkmaktadır.

Geç modern toplumda deformasyona dayalı kontaminasyon yerini şeffaflığa dayalı depresyona bırakmıştır. Şeffaflık zorlaması, sosyal medya aracılığıyla sessizce dayatılmaktadır. Özgürlük yanılması şeffaflığa eşlik ettiği için, kimse bu zorlamanın farkına varmadan, kendi isteği ile kendisini şeffaf kılmaktadır. Bu şeffaflık, önceden kapatılma kurumlarında gözetim altında tutulanların disipline edilmesi ile aynı mantığa sahiptir. Buradaki fark şeffaflığın sınırsız özgürlüğünde herkesin hiçbir kapatmaya maruz kalmadan gözetim altında olabilmesidir. Panoptik gözetim yerini dijital panoptikona/süperpanoptikona bırakmıştır. Herkes kendisini özgür sandığı bir dünyada, şeffaflık zorlaması ile kendisini gönüllü bir şekilde uzmanların ve ototritelerin enformasyon ağına dâhil etmektedir. Özgürce yarattığı yaşam alanının başkalarınca onun için oluşturulduğunun farkında bile değildir.

Şeffaflık bağlamında, geç modern dönemin şiddeti makrofizikselden mikrofiziksele dönüşmüştür. Şeffaflık zorlamasının etkisiyle herkes üzerinde tek tek uygulanan mikrofiziksel şiddet, herkesin üzerinde topluca şiddet uygulamaktan daha verimli işlemektedir. Üstelik söz konusu şiddet egemen bir güçten gelmemektedir. Olumluluk toplumunda herkes kendi kendisine şiddet uygulamaktadır.

Geç modern toplumun öznesi, modern öncesi ve modern toplumun aşkın, dışarıdaki güce tabi öznesinden farklıdır. Geç modern özne, görünmeyen, gizli, kendi içinde sürekli öz sömürü yapan güçle savaş halinde, başarı ve performans odaklı, depresif bir öznedir. Olumsuzluk toplumunun dışa dönük, aşikâr şiddeti, olumluluk toplumunda içe dönük, gizli, ruhsal, sinirsel bir hal almıştır. Artık herkes bizzat kendisinin egemeni ve kölesidir, gözetleyeni ve gözetlenenidir. İnsanlar kendi kendilerine şiddet uygulamaktadır. Bu şiddet, hiçbir zaman fark edilmeyen; kendini sömürmeye, yormaya, tüketmeye dayalı bir şiddettir. Başarı ve performans zorlaması ekseninde baskı ve cezalandırma egemen bir güçten değil, öznenin kendisine kendisi tarafından uygulanır. Ancak aynı durum ödüllendirme için söz konusu değildir. Herkes yeterli performansı gösteremediğinde kendisini kolayca cezalandırabilirken, performans artışlarında kendisini ödüllendirmekten acizdir. Çünkü hiçbir zaman yeterli başarı ve performansa ulaşamaz; bunun gerçekleşeceği umuduna hiçbir zaman sahip olamaz.

Şeffaflıkla sağlanan dijital panoptikon hiçbir kapalı mekâna ihtiyaç duymadan, son derece sessiz ve verimli bir şekilde işlemektedir. Şiddet, dönüşümü sırasında her aşamada diğerinden oldukça ekonomik hale gelmiştir. Bunun, şiddet uygulanan kitlenin her aşamada daha da genişlemesine rağmen ya da genişlemesi sayesinde gerçekleştiği/gerçekleşebildiği görülmektedir.

Modern dönem öncesinde yok edilmesiyle tüm toplumu hizaya getirecek bir öteki vardı. Modern dönemdeki öteki de toplumdan kovulan ve görünmemesi, ıslah edilmesi için kapatılan bir ötekiydi. Bu her iki öteki de tüm toplumca kabul gören ötekiydi. Ancak geç modern dönemde toplumun geneline ait bir öteki yoktur. Ötekinin yerini farklı almıştır. Herkes, aynılığın aşırılığı içinde bir karşıt ya da yabancı ile değil, sadece farklı olanlarla karşılaşır. Bu farklı da toplumun üyeleri için yalnızca bir yük olarak görülmektedir. Yok edilmesi ya da uzaklaştırılması gerekmez; yalnızca başa çıkılması gerekmektedir.

Söz konusu farklı ile başa çıkma ve politize olabilme potansiyeline sahip kitle, geç modern dönemde ortadan kalkmıştır. İletişimsel eylemden yoksun, kamusal iletişimin gerçekleşmesine izin vermeyen dijital dünyada, bütünlüşmüş toplumsal kimlikler artık oluşturulamamaktadır. Kitlenin yerini dijital sürü almıştır.

Aslında her sürü, yaşamak için yeni bir yer bulmaya karar verdiğinde birlikte hareket eder. Koordineli bir keşif çalışması yapar. Açık ve kesin bir hedef belirler. Buradaki durumun organize edilmiş bir kolektif eylem olduğu düşünülürse, dijital ağ ortamını bir sürüye benzetmek çok da yerinde değilmiş gibi durmaktadır. Bu anlamıyla sürü, dijital ağdaki insanları tam olarak tarif

etmemektedir. Dijital sürü kavramındaki can alıcı ve ayırt edici nokta, sürü üyeleri arasında ruhsal, manevi bir birliğin söz konusu olmamasıdır. Ortak bir amaçla ve kaygıyla hareket etmemektedirler.

Dijital sürüdeki her bir birey, tüketim dışında hiçbir yetisi olmayan, bilgi üretmekten aciz homo dijital'dir. Homo dijital, ağlar aracılığıyla hareket eden, dağınık ve karmaşık sürüyü meydana getirir.

Homo Dijital, ultra bireyci ve gözleri kör edilmiş insanlardan oluşur. Bu insanlar, neoliberal hazcılık ve ben'e indirgemeci monizm tarafından kumanda edilmektedir. Büyüyen bencillik ve toplumdaki atomizasyon, ortak hareket alanlarını azaltmaktadır. Artık toplum, tek başına'lık ile karakterize olmuştur. Han, bu durumun, kapitalist düzeni gerçekten sorgulayabilen güçlerin ortaya çıkmasına da engel olduğundan söz etmektedir. Bu durumda Arap Baharını, Çin'de Tonghua Demir ve Çelik Grubu işçisinin ayaklanmasını, ABD'de Wall Street işgalini, Brexit lehine kampanyayı vb. dijital dünyadaki politik eylemler olarak görmek mümkün değil midir?

Han'a göre bu tür hareketler, vatandaşların gelgitlerinden ve plansız programsız, kendiliğinden oluşan dalgalardır. Bu dalgalar sürekli, istikrarlı değildir. Kendine özgü bir biçimleri yoktur. Kontrol edilemezler, hesaplanamazlar ve tutarsızdırlar. Bu özellikleriyle matematik ve sayı imparatorluğunda kendilerine bir yer edinemezler. Hesaplanamazlıkları bu dalgaları özgürleştirici yapabilir; ancak geleceği etkileyebilecek güçte değildirler. Geleceği etkileyebilmek kitlesel başkaldırı ile mümkündür. Ancak günümüzün sürüsü bu ruha sahip değildir. Herkes bireysel menfaatlerin peşindedir.

Günümüzde bir bağış kampanyası, bir konu ile ilgili toplu bir yürüyüşün duyurusu, öfke dalgaları ve sosyal hareketler vb. siber platformlar kullanılarak ve herkese açık biçimde yapılmaktadır. Bu öfke dalgaları, dikkatleri toplamak ve harekete geçirmek için oldukça etkilidir. Ancak akışkan doğası ve uçuculukları nedeniyle kamusal söylemi yapılandırmak için uygun değildir. Çünkü kontrol edilemezler, hesaplanamazlar, kararsızdırlar, geçididirler ve amorfurlar. Bu özelliklerin, kontrol güçleri için bu eylemlere katılımın getirisini, ağlarda bireysel olarak gerçekleştirilen beğeniler, dürtmeler, paylaşımlar vb. nin sunduğu verilere oranla son derece etkisiz hale getirdiğini söyleyebiliriz. Yönetilenlerin potansiyel muhalefetinin genel hatlarının belirlenmesinde bireysel kontrol büyük öneme sahiptir. Yönetilenler ise bu durumun farkına varabilecek durumda değildir. Öfke dalgaları sonucu oluşan hareketler karnavallara benzer. Büyük bir heyecanla başlar, birkaç gün oyalanır, sonra da unutulur.

Kaynakça

- Antropoloji Sözlüğü, (2003). (K. Emiroğlu ve S. Aydın Hazırlayanlar). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Becermen, M. (2016). “Hukuk ve Şiddet İlişkisi Üzerine”. *HFSA (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi) Bildiri Kitabı* içinde. Sayı: 27. S. 7-10. İstanbul Barosu Yayınları.
- Bentham, J. (2008). “Panoptikon ya da Gözetim Evi”, *Panoptikon Gözün İktidarı* içinde, (B. Çoban ve Z. Özarslan çev.). İstanbul: Su Yayınevi.
- Changeux, J.P. VE RICOEUR, P. (2009). *Neden Nasıl Düşünürüz?* (İ. Birken çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Clastres, P. (2017). *Şiddetin Arkeolojisi – İlkel Toplumlarda Savaş* (S. Tuna çev.). İstanbul: Nora Kitap.
- Corbin, J. (1989). “İspanya’da Ayaklanmalar: CasasViejas 1933 ve Madrid 1981”. *Antropolojik Açıdan Şiddet* içinde, s. 42-68, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, S. T. (2021). “Büyüyen Veri Küçülen İnsan: Şimdileşen Geleceği Kara Ayna’da Seyretmek”. *TRT Akademi Dergisi* içinde. Cilt:6, Sayı: 11, s.88-105.
- Dursun, Y. “Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir?”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* içinde. Güz 2011, Sayı: 12, s. 1-18.
- Esposito, R. (2018). *Communitas*, (O. Kartal çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, (M. A. Kılıçbay çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık Toplumu*, (H. Barışcan çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2018a). *Zamanın Kokusu*, (Ş. Öztürk çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Han, B. C. (2018b). *Şiddetin Topolojisi*, (D. Zaptçioğlu çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2018c). *Yorgunluk Toplumu*, (S. Yalçın çev.). İstanbul: Açılım Kitap
- Han, B. C. (2018d). *Güzeli Kurtarmak*, (K. Filiz çev.). İstanbul: İnsan Sanat Yayınları.
- Han, B. C. (2019). *Psikopolitika*, (H. Barışcan çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2019a). *Eros’un İstirabı*, (Ş. Öztürk çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2021). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*, (Ç. Tanyeri çev.). İstanbul: İnka Kitap.
- Han, B. C. (2021b). *Yeryüzüne Övgü*, (N. Ermiş çev.). İstanbul: İnka Kitap.
- Han, B. C. (2021c). *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair*, (Ç. Tanyeri çev.). İstanbul: İnka Kitap.
- Han, B. C. (2022). *Enfokrazi*, (M. Özdemir çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Han, B. C. (2023). *Palyatif Toplum*, (H. Barışcan çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (C. Karakaya çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Kurdaş, M. Ç. “Postmodern Şiddet ve Sinema”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* içinde. Yıl: 2, Sayı: 33, Aralık 2019).
- Marvin, G. (1989). “İspanyol Boğa Güreşinde Şereff, Haysiyet ve Şiddet Sorunu”. *Antropolojik Açıdan Şiddet* içinde, s. 148-168, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Michaud, Y. (1991). *Şiddet*, (C. Muhtaroglu çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Overing, J. (1989). “Şiddetsiz Bir Toplumda Yamyamlık, Ölüm ve Egemenlik Görüntüleri”. *Antropolojik Açıdan Şiddet* içinde, s. 111-130, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Parkin, D. (1989). “Şiddet ve İrade”. *Antropolojik Açıdan Şiddet* içinde, s. 249-271, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Çiviyazıları.
- Riches, D. (1989). *Antropolojik Açıdan Şiddet*, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rougier, E. C. (1989). “Le Mal Court: Başarısız Bir Toplumda Görünen ve Görünmeyen Şiddet – Kamerun’daki Mkakolar”. *Antropolojik Açıdan Şiddet* içinde, s. 69-92, (D. Hattatoğlu çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Siyaset Felsefesi Sözlüğü (2003). İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsni Dilli çev. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sorel, G. (2013). *Şiddet Üzerine Düşünceler*, (A. Hazaryan çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Turner, B. (2020). *Sosyoloji Sözlüğü*, (K. Akbaş ve A. Beyaz çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zizek, S. (1996). “Müstehcen Efendi”. *Toplum ve Bilim, Sayı 70*. İçinde, S. 63-77, (M. Yılmaz çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zizek, S. (2011). *Kırılğan Temas*, (T. Birkan çev.). İstanbul: Metis Yayınları.